

Рк Н 71
Д 99

Д. Д ЯЧЕНКО
АРХІТЕКТ

БУДОВА СЕЛА

Червоний Шлях

КОРОТКА ПАСПОРТ КНИГИ

Цифр Рк Н 71. Д 99 Інв. № 265 9857

Автор Бяженко Д.

Назва Будова села.

Місце, рік видання Х., 1924.

Кількість стор. 92 с. і рис.

- " - окр. листів _____

- " - Ілюстрацій _____

- " - карт _____

- " - схем _____

Том _____ частина _____ вип. _____

Конволят _____

Примітка:

9.07.2001.

Маш -

В 93 1449

БІБЛІОТЕКА „ЗНАННЯ“
СЕРІЯ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

ас
28000

Д. ДЯЧЕНКО
АРХІТЕКТ

27585592

БУДОВА СЕЛА

Державна
бібліотека
України

Кн. 1958.Б

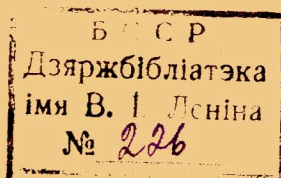
1924

Н71,5 (12 кр)

[728.68 (47.71) (02)

З ДРУКАРНІ
В-ва „ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ“
(ВУАН)

Д. У. Д. № 2600. Київ, 1924, 5000 прим. Зам. № 1271.

Від автора.

Сільське будівництво на Україні та його поліпшення остільки великої ваги справа та остільки в занедбаному та забутому стані воно й досі знаходиться, що перша невелика спроба ця, сподіваюся, буде корисною хоч трохи.

Світлій пам'яті незабутнього Костя Широцького присвячую.

Д.м. Дяченко.

І. В е т у п.

Найпридобріша за-для хліборобства в Європі земля належить до України; мало не 80% усієї людности української—то наші селяни-хлібороби, що тільки коло землі і вміють поратися. З давніх-давен вони, ще з часів Русі Князівської, найбільше у землі кохалися та ніколи доброхіть її не кидали й не кидають. Тож і не диво, що Україну вважають усі за край хліборобський, селянський.

На лихо тільки, безземелля, неврожаї та голод не одну родину селянську з обійстя предківського вигонили, загонюючи аж на другий кінець світу, на Далекий Схід, на береги Великого Океану: там більше землі вільної, легше, значить, і господарювати хліборобові... А що найтяжче, дак це те, що найбільш виселенців тих припадає як-раз на кращі, на родючі землі наші: Полтавщину та Київщину. У причині отже те, що губернії тії найбільше залюднені, а на землю найтісніші, бо великі обширні землі не до селянських господарств, а до великопанських економій здавна належали. Разом з тим ще й те у причині, що не було й немає на Україні такої промисловости фабричної, щоб вона селянинові недостачу землі заступила. Оце-то разом з іншими чинниками історичними, політичними, економічними, географічними та соціальними і розводило поміж селянами нестатки та злидні, сплджуючи велику кількість сільського напівпролетаріату, наймитів, голоди.

На землі працюючи, хлібороб може жити тільки на селі.

Так само фабрично-промисловий робітник повинен жити коло своєї фабрики, здебільшого у місті. Обом тяжко доводиться працювати, щоб забезпечити себе й родину свою від голоду й холоду. А хоч праця кожного з їх інша, проте багачко й спільних інтересів є у них: обидва повинні однаково за кращу долю боротися. Робітник увесь час працює коло

стайка, машини, варстата, серед гамору, гуркоту та диму, разом як і сотні його товаришів. Селянин з ранньої весни й до самісінького снігу, у спеку та негоду робить чи на полі, чи на вгороді, чи в лісі. І тому і другому треба після роботи спочити, з холоду зогрітися, обом треба, нарешті, щоб було де переночувати. Одно слово, обом потрібне путяще житло. Про його робоча людина найперше повинна подбати. За наших часів житлове питання іще більшого інтересу набуває, ніж раніше. Того-ж вимагає сучасна техніка й наука.

Проте, селянин наш, як жив ще за середніх віків, так і нині живе у тій самій «предківській», мовляв, хаті, з того самого матеріялу зробленій, ще й таким самим примітивним робом, як тоді робилося. Ті-ж самі стіни з лози плетені або очерету роблені, така сама солом'яна або очеретяна покрівля. Нестеменно, як от у дикунів з Південної Африки!

Адже найбільш через погане житло по селах наших не переводяться усякі хвороби та пошесті, сила дітей вмирає, бо дітям, що мало не півроку сливе не виходять з хати, більш ніж кому иншому зазнати доводиться антисанітарности та всяких инших невідгод сучасного житла селянського. А як додати до цього, що й доріг путящих у нас немає і пожежі по селах через недоладне та тісне забудування не виводяться, дак кожне зрозуміє, чому культурне життя на селі та сільське господарство наше не розвивається, а тільки занепадає.

Тому-то тікає з села і все енергійне, сильне, все, що кращого життя прагне, прагне більших вигод життьових, залишаючи, таким чином, село безпомічним, без жадного інтелігентного проводиря.

Бувші Земства, особливо Полтавське, Чернігівське, Київське, Подільське та Катеринославське за останні десять років, правду кажучи, чимало-таки зробили за-для сільського будівництва. Заведено було при Управах губерніяльних спеціальні відділи за-для негорючого будівництва. Вони, ці відділи, порядкували усіма заходами у цій справі, а саме: робили спеціальні технічні з'їзди губерніяльні, заводили фабрики та майстерні негорючих матеріялів будівельних, дешево, а то й на виплат продавали ті матеріяли сільській людності, давали у позику на

будування гроші, будували зразкові будівлі, аби призвичаїти малосвідоме селянство до нових матеріалів будівельних та навчити, як взагалі слід будувати; заводили школи та курси за-для техніків, десятників та майстрів негорючого будівництва, нарешті, організували були широку пропаганду негорючого будівництва друкованим та лекційним словом... От що робили бунші земства в цій справі! Тож, не зважаючи на деякі помилки, що раз-у-раз у новому ділі трапляються, тую роботу земську і досі слідно по наших селах. По 6-8 роках цієї роботи пожежі на селах усе рідше траплятися стали, а до того часу було як-раз навпаки.

За війни 1914-17 р.р. та революції негорюче будівництво припинилося. На залізо, на дахівку сутужно зовсім стало, а натомість—особливо перші роки революції—стало довільно аж надто на усякий будівельний матеріал.

От сільська людність і кинулась була будуватися, як сама вміла й знала, без усякої допомоги та поради технічної, без догляду усякого, одне слово,—без ладу й без пуття.

А вийшло з того, перш над усе, тіснота, бо часто-густо один двір на два, а то й три двори розбивався; по-друге, села наші ще менш од пожежі стали забезпечені, бо тільки з дерева та соломи усе будувалося. Тому-то тепер по селах не вдивовижу цілі погорілі кутки бачити. А горить хата—горить і те, що в хаті, тяжкою працею придбане. Отже, теперішнє село, тоб-то село після війни, стало ще менш від пожежі забезпечене, аніж було до революції. Нехтувати цим лихом ніяк не можна. Треба доконечне цьому лихові запобігти, та й запобігти не гаючись, і коштів на цю справу не жалуючи. А перш над усе треба справу з'ясувати, так мовити, теоретично показавши, як саме можна поліпшити житлові умовини на селі.

На жаль, замало до цього часу на це уваги зверталось, а ще менш про це писалось.

Тож теоретично справа сільського будівництва сливе зовсім нова, тому й не легко її починати. Та щире бажання та взяття допоможуть нам.

А як швидче почнемо, як менш суперечатимемося, то швидче побачимо й наслідки хороші роботи своєї.

II. Сучасне село.

Перші осадчі обирали місце під оселю здебільшого по-над річками, а то того, що без води людині обійтися ніяк не можна. Вся давня Україна, тоб-то Русь Київська, зайняла Дніпро по обидва боки; найстаріші осадки українські розкидані переважно по-над Дніпром, що давав осадчим воду й рибу, перевозив їх та був за-для їх природнім торговельним шляхом «з варяг у греки», велику культурну та економічну роль відіграючи. І тепер так само рідко яке село на Україні стоїть не при воді. Де немає річки, хоч маленької, там є озеро або ставок. На степовій Україні (Херсонщина, Таврія), де мало річок та озер, села завсіди туляться по балках, по річищах, бо там ближче до води докопатися криничної. Хоч по балках тих та річищах і вогко раз-у-раз і багнюка стоїть в-осени та на весні, проте все те нічого селянинові, аби було вдосталь води. З життєвого-бо досвіду свого знає селянин те, чого навчає нас і гігієна—наука про те, як охоронити найкраще здоров'я людське. За-для того, каже гігієна, найважливіші вода та сонце. Як охайним робом людина ходитиме, білизни своєї не заносуватиме, помешкання своє чепурно триматиме, то й менш хорітиме, довше взагалі житиме. А для всього того потрібно й багацько води. Тому-то, як казано вже, і туляться села й хутори наші по-над річками, озерами та ставками, по балках та по долинах.

По тих селах наших, що по-над річками осадилися—особливо по стародавніх селах,—і план села до річки пристосовується: берегом по-над річкою тягнеться довжелезна вулиця, а до неї причаляються головами садиби, хвостами-ж тії садиби обов'язково до води відходять. Трапляються й такі ву-

зевькі садиби, наче скибочка, а до вулиці тільки самими ворітьми своїми причаляються. На Полтавщині, Київщині та й взагалі по всій Україні чимало є сіл, що простяглися верстов на 8-10 по-над річками. Та, хоча на воду й довільно по таких селах, та через довжелезність їхню є й невигода велика. Таке село не живе одним спільним життям, розбивається на «кутки» та й живе «кутковими», мовляв, інтересами. А з того виникають усякі непорозуміння, навіть ворожнеча й сварки. Ставлять у селі школу—половина ремствує, бо не має можливости нею користуватися,—далеко дітям, за кілька верстов ходити доводиться. Особливо узимку, як морози великі або хуртовина буває, тяжко дітям доводиться. Треба ще зійтися на якусь спільну раду, то й оповістити все село завчасу важко, повриходити усім через далечінь теж тяжко. До школи далеко, до кооперативу ще далі, до сільради теж не близький світ—все це ускладняє життя, багацько зайвого часу та праці забираючи. Ще до того по таких селах вулиці бувають нерівні, а криві та ще й вузенькі, ледві двом возам розминутися, а вже що-до пожежі, дак небезпека через тую тісноту величезна.

Ще-ж до того, села наші усе більш та більш людніють, тож і тіснота тая чим-далі все більшою стає. Що-ж робити? Перепланувати тоб-то такі села? Дак це-ж зовсім неможливо. Доводилося-б цілі кутки зносити, господарства цілі руйнувати. Хіба-ж це можливе діло? Тільки й лишається, що нарізати нові ґрунти при селі-ж-таки, або нові хутори осаджувати, а на старих ґрунтах зовсім заборонити нові двори заводити переділами різними. Що-ж до тісних старих дворів, дак по таких дворах треба зовсім заборонити назавсіди будь-яку нову будівлю ставити та старі будівлі поновляти. Розбиратимуть потроху негодящі будівлі, то й просторіше по дворах стане.

Отже-ж, працею упертою та систематичним технічним доглядом за сільським будівництвом, аби тільки догляд той розумно та тактовно проводився, поволі можна по старих селах теперішній план їхній поліпшити, а по нових оселищах з самісінького початку можна того безладдя будівницького уникнути. Рис. 1 подає нам план сучасного села на Київщині.

Село не дуже давнє, будувалося воно спочатку без ніякого плану та системи—хто де хотів там і сідав. І от згодом виросло велике та незграбне село, частиною на горбах, місцями в долині; вулиці тісні вузькі та нерівні. Кожного року то один, то другий двір поділяється на дві частини, зменшується площа дворів, а кожний новий господар на маленькому своєму дворі хату та инше будує—тіснота все більшає через те. Вулиці в селі не те що вимощені, навіть не вирівняні, з ямами та баюрами. В дощ і проїхати важко, порожньому навіть.

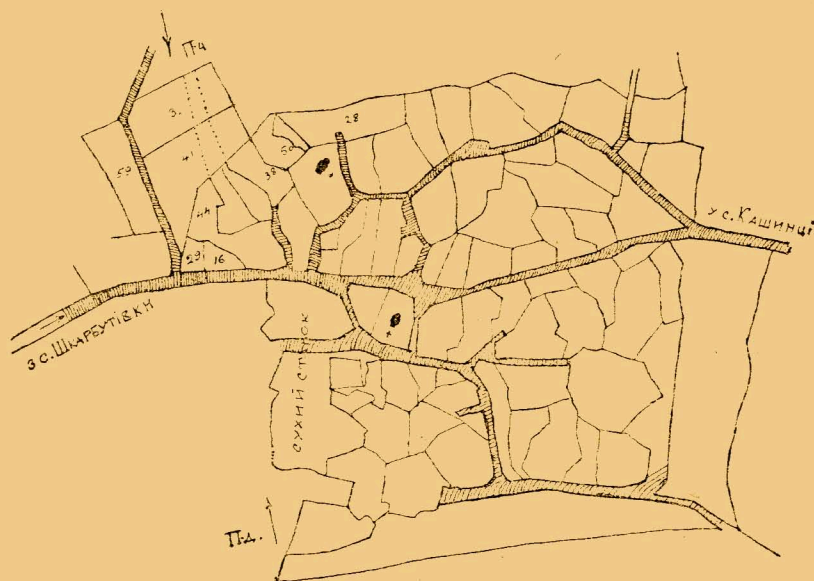

Рис. 1. План старого українського села.

Пішоходів і звання того немає. В-осени увечері, як смеркне, на довгу темну ніч село засинає. Все ховається в хату, та й там, в самій хаті темно, вогко та холодно.

Для розваги розумної в селі теж немає місця. Ні вистави театральної, ні кіно, ні лекції або читанки якої... Видима річ, такі обставини ніякому розвиткові не сприятимуть, тільки всяке життя в селі, всякий почин, всяку живу думку, гарне діло забиватимуть.

До того-ж іще загальна темнота та неймовірні відносини села до всього нового разом із самогоном, картами та розбишацтвом!

Таке-то наше село сучасне, загалом беручи!

Перейдімо-ж тепер до окремої селянської садиби. Сподіємося як слід на двір, хату та інші будівлі господарські, а, як є, то й на город та садок, одне слово, на все обійстя селянське.

Завбільшки воно буває усякове. Є великі—на 1-1½ десятині, але здебільшого бувають геть-то менше. Трапляються частенько у 150-200 кв. сж. Як для села, так така садиба, звичайно, дуже мала й на їй навіть маленького господарства завести не можна. Тепер усі нові ґрунти на Київщині нарізуються земельними управліннями по ½ десятині; з того більша частина йде під город та садок, а менша під двір та будівлі.

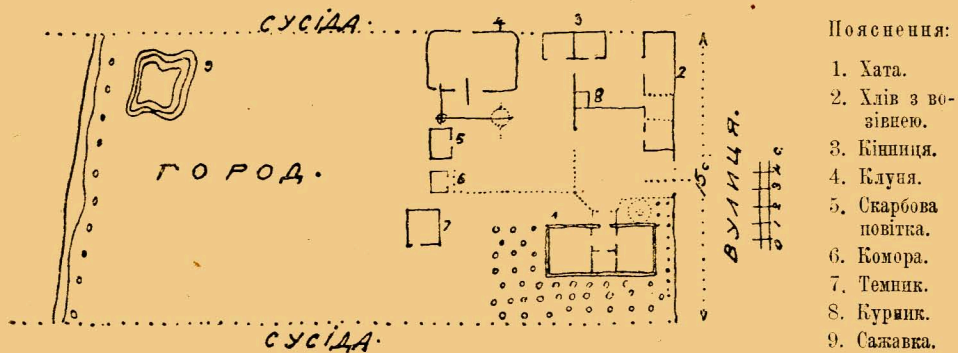

Рис. 2. План обійстя селянського з Київщини.

На рис. 2 подаємо план сучасного обійстя селянського на Київщині.

Хоч і багацько в йому чого не до ладу, проте багато є й цікавого. Землі у господарстві всього 3 десятині поля, тоб-то однієї землі, та 1/3 десятини ґрунта, себ-то під двором та городом. А проте господарство ведеться добре. Як роздивимося уважно увесь двір його, так сами це помітимо.

Чепурна хата на дві половині через сіни; круг неї садок, штахетами від чорного двору відгороджений; перед чолом хати квітничок. На чорному дворі уподовж вулиці хлів з возівнею й повіткою під однією покрівлею; коло неї кінниця («стайня») та шопа за-для сіна; поруч клуня з січкарнею до кінського приводу, а навпроти клуні скарбова повітка за-для сільсько-господарського знаряддя та всякого приладдя; коло повітки

комора, тут-же темник для бджіл; а ще по-за клунею льох та проти повітки курник. Вільша половина ґрунту під городом; на вгороді кінці його струмок із сажавкою.

Що-ж саме тут не до ладу? Перш над усе — замалий, а тому й тісний двір, та ще й впоперек штахетами переділений. Друге—що повітка та кінниця одна по-при другій стоїть, а це дуже небезпечно що-до пожежі. Трете—клуня повинна-б стояти на вгороді оддалеки від інших будівель, а тут вона стоїть коло самої кінниці та ще й на самісінькій межі з сусіднім двором. Що-до пожежі й тут велика небезпека. Так само й скарбову повітку поставлено дуже близько до комори.

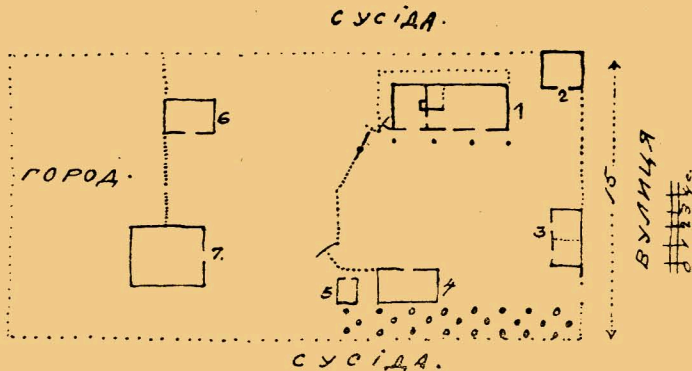

Рис. 3. План обійстя селянського з Полтавщини.

А натомість льох то вже й далеко від хати, аж за клунею на вгороді, тоб-то аж на другім кінці двору, далеко, мовляв, від хазяйського ока.

А взагалі у дворі тіснота й до того мало не всі будівлі стоять на сусідській межі або при вулиці. Укрито, звичайно, як водиться, усе соломю. Значить, легко йому зайнятися, а через тую тісноту і до сусідів перекинутись.

Другий план, що тут на рис. 3 подаємо, з Полтавщини. Тутечки вже натуляно менше ніж у Київському і що-до пожежі безпечніше.

В обох господарствах усі будівлі зроблено з дерева або лози, обмазано глиною, а вкрито соломю. Усюди на Україні хати сливе на один план робляться (у головних рисах) та й на вигляд подібні одна до одної.

Оскільки-бо однакова мова народня від Карпат і до Кубани, оскільки однакова одіж, удача народня—остільки-ж однакова й архітектура: чи то як хати будують, чи як комори, клуні, то-що.

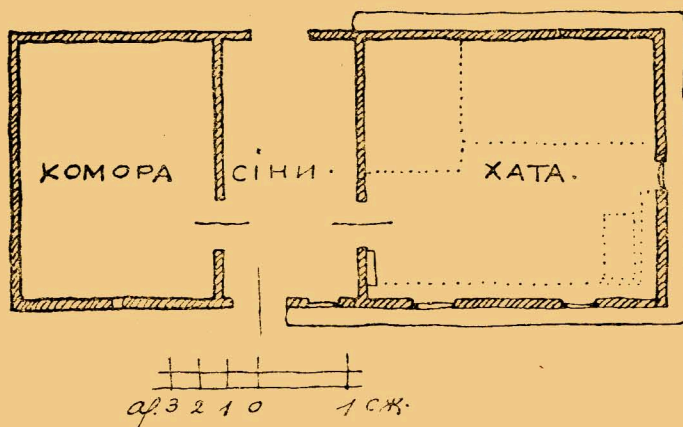

Рис. 4. План хати з Чернігівщини.

Що-до хати, так бувають, власне, хати на одну й на дві половині з незначними одмінами. Иноді при хаті буває ще комора. От, приміром, на рис. 4 план хати з Чернігівщини: на

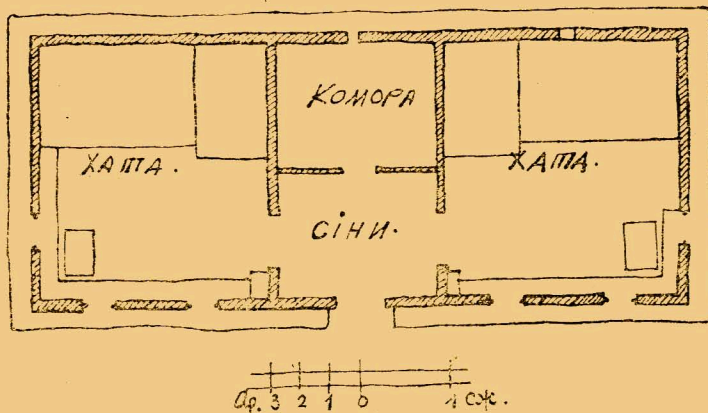

Рис. 5. План хати «на дві половині» з Київщини.

одній половині хатина-таки, на другій комора, а по-середині між ними через усю хату йдуть сіни.

На рис. 5 вже буде хата на дві половині. Між хатинами сіни й комора («комірчина»).

На рис. 6 хата подібна до попередньої, тільки замість комірчини—маленька «хатина» та замість хати, що була праворуч входу, «кімната» з грубою. Вікна, двері, піч, під, стіл, лави, мисник і т. инш. по всіх старих хатах розплановані та займають своє певне місце—однаково.

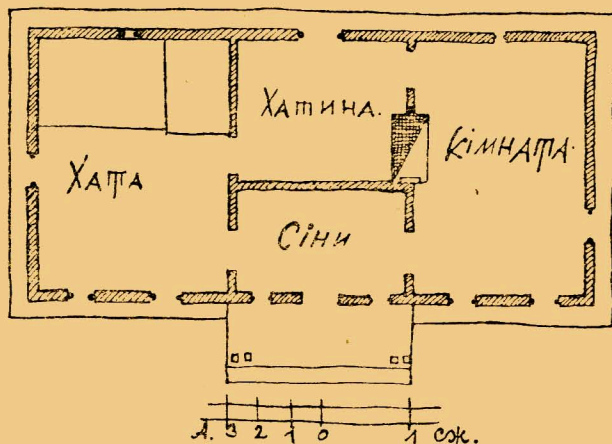

Рис. 6. План хати з Полтавщини.

Тож, знаючи план старої хати, можна з зав'язаними очима, мовляв, у кожній хаті гаразд орієнтуватися.

Нижче подаємо малюнок хат з різних місцевостей України.

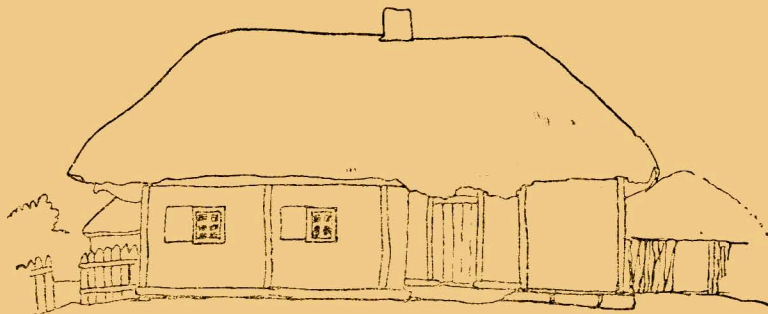

Рис. 7. Чоло хати на Полтавщині.

На рис. 7—чоло хати з Полтавщини характерної «піддашшям» на 5 сохах. Зовнішній вигляд хати свідчить про хату планом на одну половину; ліворуч комора «хатня».

На рис. 8—хата з Полтавщини подібна до попередньої—лише праворуч попри вхідної двери прибудовано з лози плетену «хижку».

Призьба йде тільки круг житлової частини хати, її немає круг комори, чи хижі.

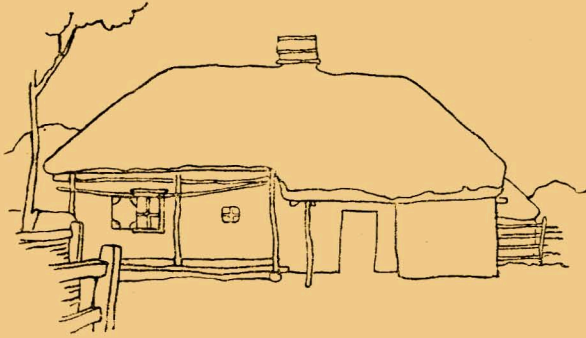

Рис. 8. Чоло хати на Полтавщині.

На рис. 8-а типова стара хата з Київщини—Звигородського повіту (Шевченкова батьківщина). Особливо вражають надто маленькі вікна в хату. Проте, з архітектурного боку своєю загальною масою вона бездоганна.

Стіни дерев'яні в «закидню»,—бо лісу там мало, обмазана глиною. Хата на дві половині, без комори.

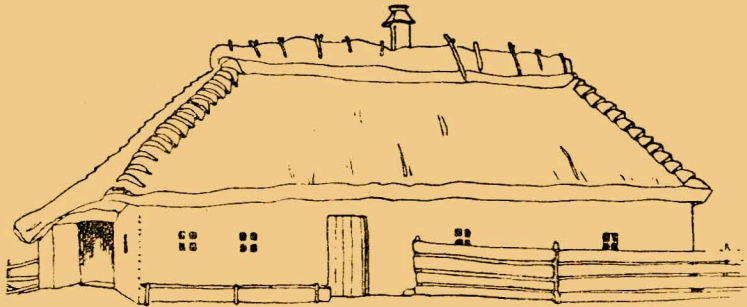

Рис. 8-а. Чоло хати на Київщині.

На рис. 8-б хата теж з Київщини—Київського повіту, але з лісової частини, що зразу впадає в вічі, стіни-бо рублені з дебелих брусів соснових, тому-то й немає потреби товсті суцільні стіни обмазувати шаром глини, як у попередній—хату тільки побілено.

На рис. 9 хата з Полтавщ. (Мирг. пов.) Вона рублена з пластин (брусів); з сіней праворуч хата, ліворуч комора хатня. Стіни обмазані глиною та побілені. Знадвору хатні

стіни обкутано від морозу. Надвірні двері на старий український штиб—шостикутні.

На рис. 10 стара хата з Чернігівщини на дві половині. Комори при ній немає, вона у дворі окремо—«надвірня». В кожній половині своя піч з димарем.

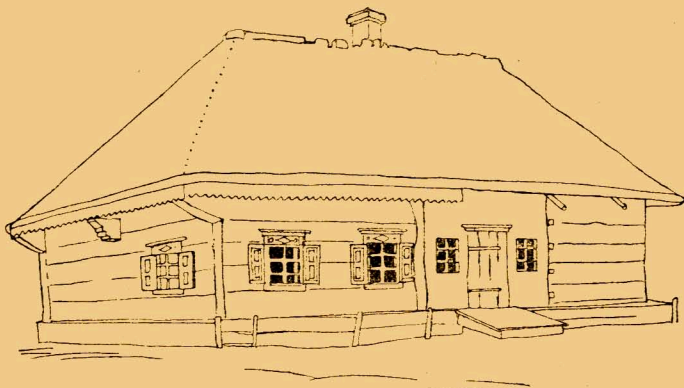

Рис. 8-б. Хата з Київського Полісся.

На рис. 11 хата з Харківщини (Лебед. пов.); з чола та причілку має піддашшя. Ощип, що йде по-під довгою стріхою, підпираючи собою сохи,—різьбляний.

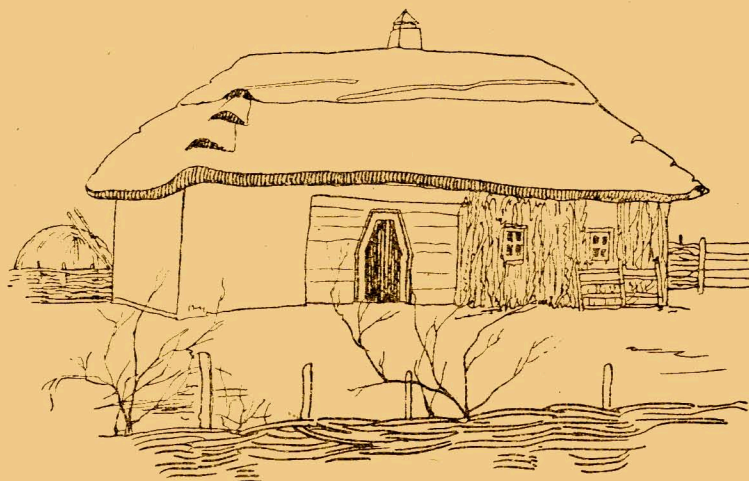

Рис. 9. Хата з Миргородщини.

На рис. 12 хага гуцульська. Зовнішнім виглядом своїм вона нагадує наші хати. Стіни з дебелих кругляків, на чолі піддашшя. Вкрита вона на 4 боки гонтом. На причілках

Д. ДЯЧЕНКО. БУДОВА СЕЛА.

2

Державна
бібліотека
України

покрівлі трикутнички обшальовані. Стіни небілені, натурального дерев'яного кольору, сосни, то-що.

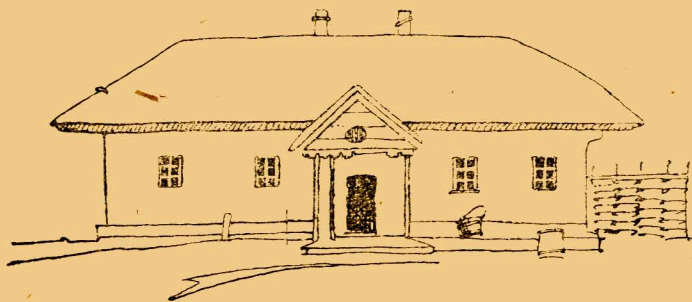

Рис. 10. Хата з Чернігівщини.

На рис. 13 буковинська хата—дерев'яна, обмазана, побілена з гарним піддашшям з чола та причілку. Вкрита соло-

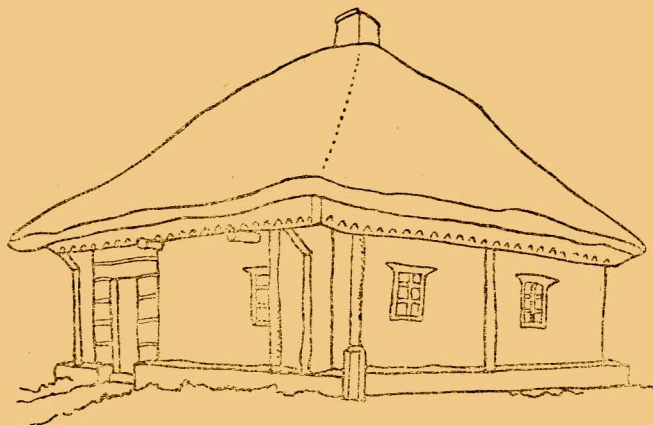

Рис. 11. Хата з Харківщини.

м'яною покрівлю. Призьба кам'яна, висока, тепла; через тее й захищає хату від вогкости та холоду.

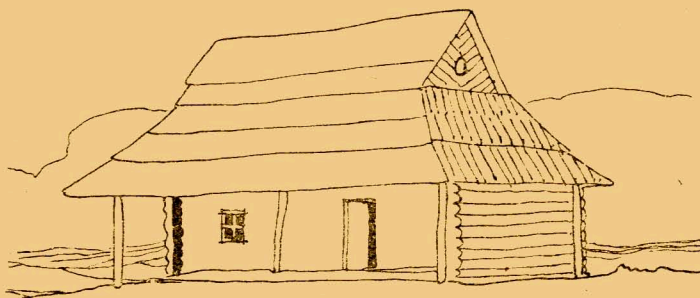

Рис. 12. Хата гуцульська.

Підмурку, на жаль, у нас не роблять у селянських хатах, а закопують дубові торчі, потім кладуть по торчах ниж-

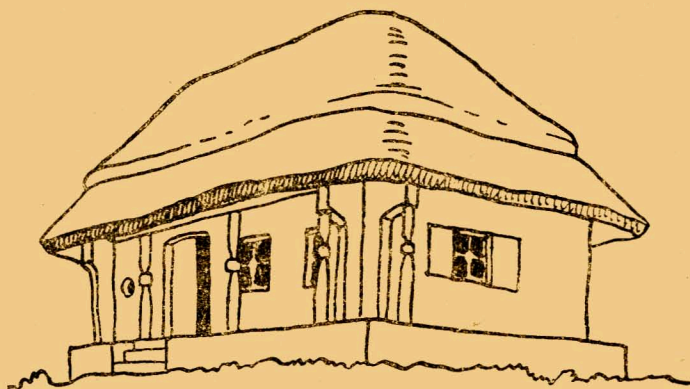

Рис. 13. Хата буковинська.

245
Др.
Л. І. Мельник

не дерево, — «підвалини», по них в'яжуть «у зруб» стіни або становлять слупи та лутки, де треба звязуючи їх вгорі «ощепом» — верхнім

деревом «вінцем» в 2 або й 3 дерева.

На верхньому дереві врубують крокви.

Стіни забирають «ушули», або в за-

кидню, пластинами з різного дерева (со-

сна, верба, тополя), котрі пізніше обма-

зують глиною. Там, де мало лісу і де він

дорогий, хати будують з лози або з саману — цеглини з

глини з домішкою коров'ячого гною

розм. $10 \times 5 \times 2\frac{1}{2}$ вер-

шки, котрі висушують добре на сонці.

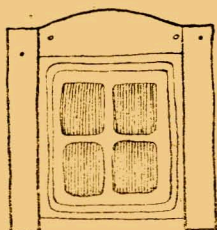

Рис. 14. Вікно хатне.

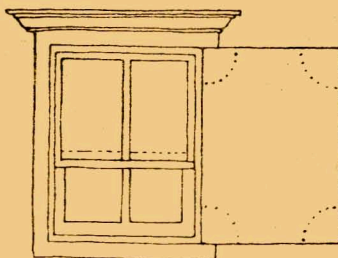

Рис. 15. Вікно з віконницею.

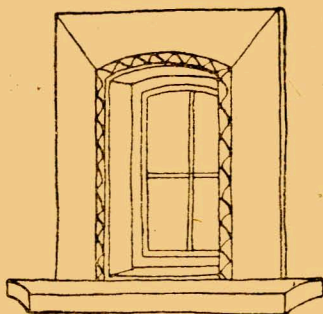

Рис. 16. Вікно з будинку Гр. Галагана на Полтавщині (с. Лебединці).

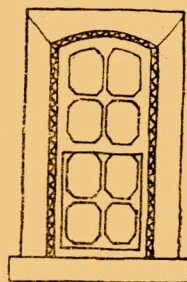

Рис. 17. Вікно з буд. Гр. Галагана.

Вікна роблять невеличкі, квадратіві, з маленькими шибками, іноді з кватирками. Одчиняються вікна на завісках, іноді одсуваються вгору та вниз—рис. 14—17.

Вікна часто-густо однорамні, тож узимку вони наморозками беруться; з того в хаті і без того напівтемній ще темніше робиться.

Двері — низенькі, але широкі, на одне полотнище з високим порогом, з одвірками широкими, іноді шостикутні на шпугах залізних — рис. 18-21.

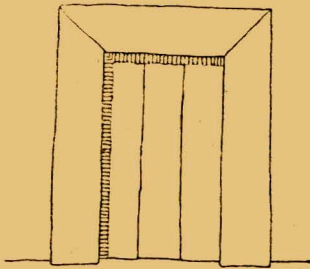

Рис. 18. Хатні надвірні двері.

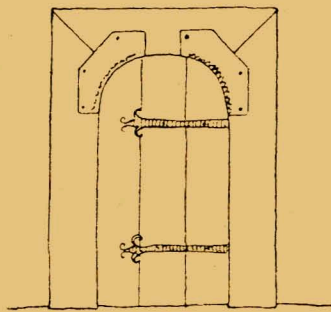

Рис. 19. Хатні двері.

На рис. 18 — звичайні хатні двері розм. $1\frac{1}{4} \times 2\frac{1}{4}$ арш.
На рис. 19 — теж хатні двері з півкруглим верхом.

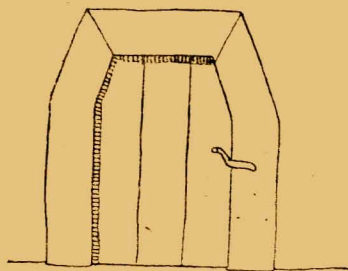

Рис. 20. Хатні двері «шостикутні».

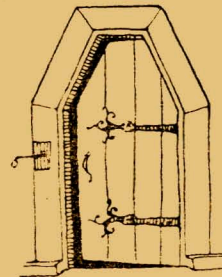

Рис. 21. Двері з буд. Гр. Галагана.

На рис. 20 — хатні шостикутні двері.

На рис. 21 — двері надвірні в будинку Галагана в с. Лебединцях Прил. пов.

У старовину двері розмальовували на усякові релігійні або навчительні теми.

Призьба (або приспа) йде під стінами хати, невисока, але широка. Стінка у призьбі робиться з дощок, а середина висипається глиною. Обмазують її теж глиною, жовтою або червоною.

Покрівлю роблять з соломи, в лісових місцевостях з гонту. Вона завсіди висока, крута та на чотири боки. Стріху роблять

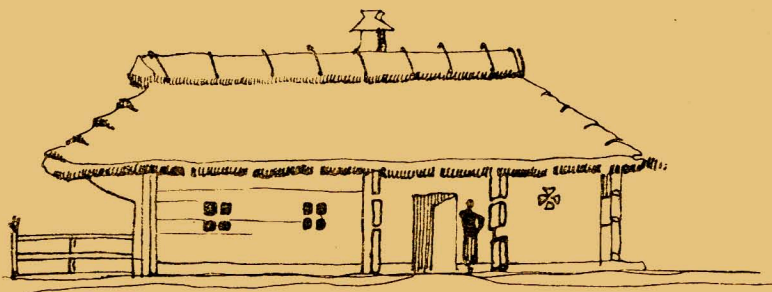

Рис. 22. Хата з Київщини (м. Корсунь).

довгу, щоб стіну й призьбу від дощової води захистити (рис. 22). На Лівобережжю покрівлю роблять рівну, гладко, а на Правобережжю трохи вищу з високим гребенем, а на чотирьох рогах ще й китицями обкитичують (рис. 22).

Щоб не темно було, на горищі пускають вігонце, так званий «голубничок». Над покрівлю один або двоє димарів буває, здебільшого дерев'яні з дощок або плетені з лози та глиною вишпарувані.

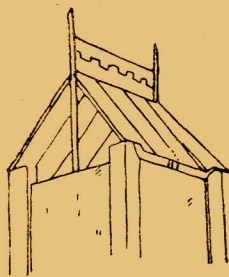

Рис. 23. Димар.

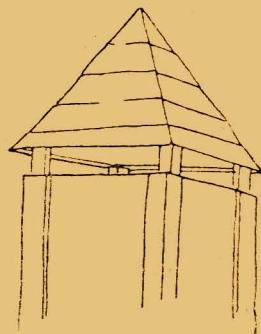

Рис. 24. Димар.

Димар («вивід», «дименник») — рис. 23, 24, стоїть у сінях, починається з самої долівки і тягне дим з печі; він чотирьохкутний, знизу ширший, вгорі вужчий.

Як піч вже витоплять, щоб тепло не виходило даремно, димар затикають «заткалном».

Як увійти у хату з ганку через сінешні двері, дак збоку проти вікна біла піч буде — рис. 25; иноді піч з лежанкою —

р. 26; коло дверей ліворуч мисник або судник («шахва») за- для посуду. Од мисника уподовж стіни аж під самісінькі об- рази широка дебели «лава» покладена, попід причілковою сті- ною аж до самого «полу» друга така лава, а у закутку од причілкової стіни аж до самої печи «піл»; на ньому сплять. При покуті стоїть дерев'яний стіл, иноді за- копаний в землю, вкритий скатертиною чи рушником. На столі звичайно ставлять хліб та сіль.

Рис. 25. Печ з Полтавщини.

У вікнах товсті, дебе- лі підлокотники, кватирки здебільшого немає, отже зимою свіже повітря хіба тільки через сінешні двері у хату проходить.

Через те в хаті, особливо узимку, повітря тяжке, задушливе. Узимку-ж, особливо малі діти, рідко коли виходять з хати, — значить дихають не- здоровим повітрям усю зиму, хоріючи та кво- ліючи з того.

На чоло виходять дві або три вікні, на причілок одно або двое вікон. Над полом вгорі маленьке глухе віконце — «напільне» зветься. З полу діглахи легко й на піч злазять.

Стеля кладеться на трямках, а трямки на сволоку тов- стому, дебелому, що йде через усю хату.

Подекуди сволок — дубовий, чи липовий, різьбований гео- метричним визерунком, або йменням господаря, чи зазначають рік, коли збудовано хату — рис. 27.

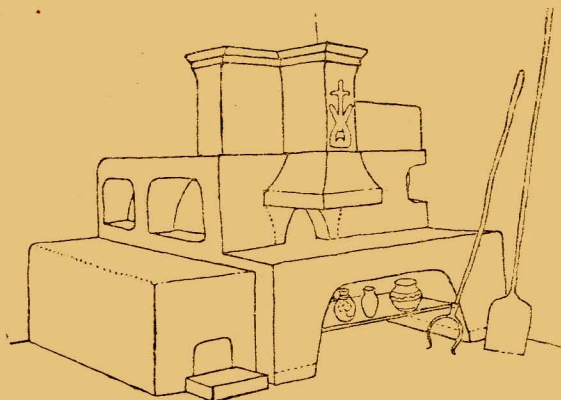

Рис. 26. Печ з Київщини (стенової).

Піч иноді розмальовано кольоровим орнаментом з квітками та птахами.

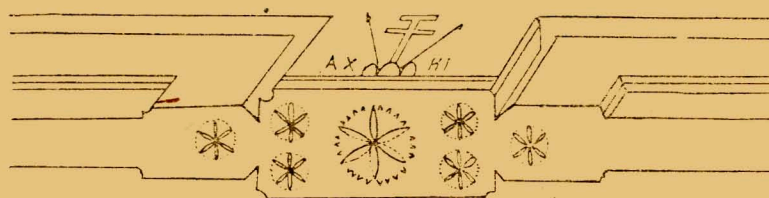

Рис. 27. Хатній сволок з Катеринославщини.

Крім печи буває ивоколи ще груба й лежанка. По старих козацьких селах трапляється ще й тепер зустрічати груби та печі, з кахлів полив'яних роблені (рис. 28).

Хати сливе усі з «долівкою»; її добре бутують, а потім мажуть глиною.

У старосвітчину у заможних господарів на Полтавщині, Чернігівщині, хати були просторіші як тепер, на помості, із ганком чи рундуком з двору. Стіни робилися з широкого брусця соснового або дубового у зруб або у замок чи «у замки». Під стріхою були рясно різьбовані «коники» — рис. 29 - 32.

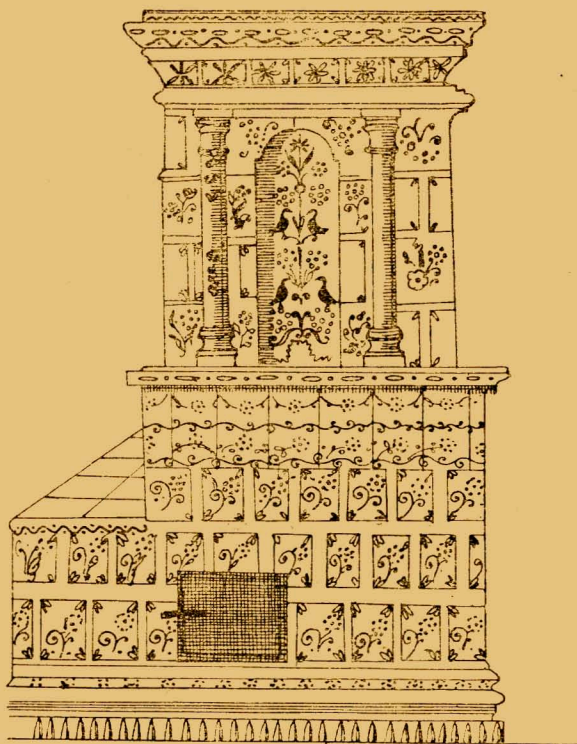

Рис. 28. Хатня груба з Полтавщини.

Лутки, або одвірки, були різьбовані чи розмальовані. Стіни в середині були иноді обшиті липовою панеллю з різьбляною лиштвою зверху. Попід стіною широченна в аршин дебела лава, або ослін з різьбленою спинкою, на полу

килими та рядна простеляні, на покуті образи, трохи за ними всілякі побутові та історичні малюнки або й портрети.

У хаті чепурно, затишно, пахтить польовими квітками (васильки, канупер, материнка), котрі кладуть за сволок.

Оце у коротких словах опис сучасної селянської хати, деякими тільки характерними ознаками стародавньої хати доповнений.

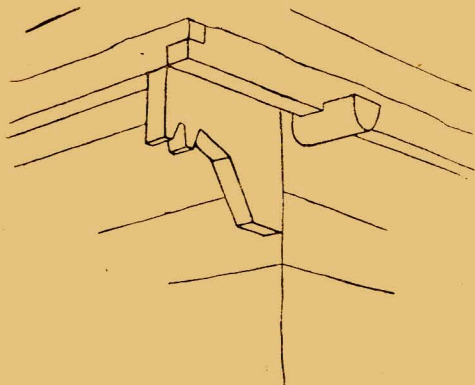

Рис. 29. Ріг хати. — Полтавіщина.

Взагалі-ж теперішні хати та с.-господарські будівлі геть бідніші від стародавніх і на добірність матеріялу будівельного й архітектурою своєю, і на унутрішню оздобу свою, через лихе становище економічне, через національний гніт та змосковлення всього українського, що панували за царських часів до нашої революції.

Старий селянський побут та розвиток української, хоча-б і селянської культури, царська салдачина та чужа казенна школа поняли зуспіль. Замість старих будинків, що були такі характерні своїми архітектурними масами та формами, з'явилися по усяких Лубнях, Переяславах, Каневах, то-що в середині минулого віку шаблонні міщанські «домики» на 3-4 кімнати, придушені низенькими бляшаними дашками, незграбні, мізерні, вульгарні. Отже хата наша на наших-же очах гине, старий план зникає, прекрасні архітектурні форми вмирають. Покійний проф. Хведір Вовк з сумом про це зазначав кожного разу, скоро захожувалися говорити про нашу архітектуру. Але ще є змога наші скарби художні зберегти.

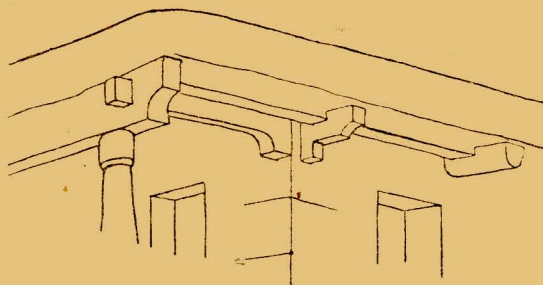

Рис. 30. Хата з піддашшям.
Конструкція під стріхою. — Харківщина.

А тепер розгляньмо уважно, на що саме наша хата хибує.

I. Вона темна — бо вікна дуже малі; подекуди завбільшки $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2}$ арш. Навіть ясного сонячного дня у хаті потемно. Вікна пороблено низько, тому під стелю сонячне проміння ніколи не сягає. Нормальна гігієна вимагає, щоб просторинь у вікнах була всього у 7-8 разів менша за просторинь на підлозі, а у нашій хаті відносини ці будуть 16-24, тоб-то світла у 2-3 рази менше, аніж потрібно.

II. Вона холодна через те, що стіни робляться тененькі, а це знов-таки через те, що дуже дорогий ліс. Часто-густо стіни робляться з лози та глини. Завтовшки така стіна буде 4-5 вершків,

тому узимку, під морози вона кригою та снігом береться, а з того в хаті тепло не буде ніколи й ніяк, бо до того ще і на

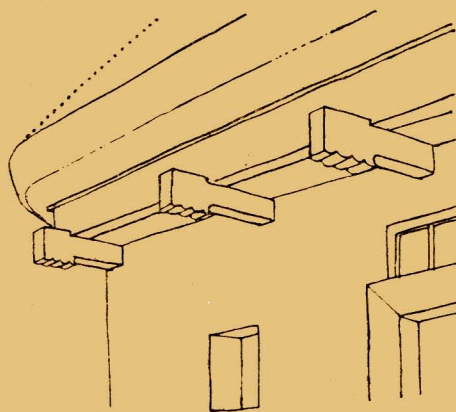

Рис. 31. Хатні сволоки з випуском.— Київщина.

топливо довільно ніколи не буває, кілька разів на добу топити піч чи грубу нічим. Підлогу і стелю зроблено здебільшого буває так, що холод іде до хати й низом знадвору, й горою з горища. Вікна здебільшого однорамні, тож вони і тепла не задержують а ще холоду знадвору додають більше. Звісно, хоч як топи, хата буде вихоложуватися.

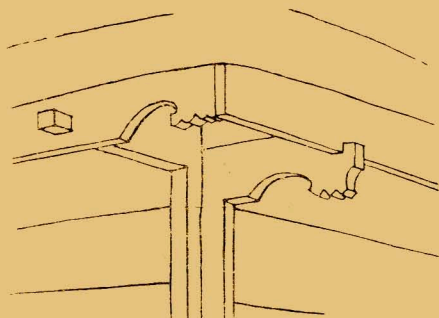

Рис. 32. Лаштва похід стріхою.— Харківщина.

III. Вона вогка. Це от з якої причини: у хаті не обмінюється як слід повітря, бо немає кватирок — свіжому повітрю нівідкіля братися. Через те у хатньому повітрі усе більше

набирається вугляного квасу (газ— CO_2^*), що його людина видихає, а замало стає кисню (O^*), що ним саме людина дихає. Згодом аж важко робиться у хаті дихати, особливо вночі. Часом у хаті буває такий важкий дух, що свіжій людині аж голова крутиться. У такій хаті з холодною та вогкою долівкою, з глиняними тонкими стінами, з маленькими вікнами без кватирок, а значить і без провітрювання— дуже легко заводиться вогкість. Крім зазначеного вогкість легко з мокрої землі поволі переходить до стіни, бо ніякої перешкоди вона не має, а вогка стіна— вогко і в хаті, і вивести її вже дуже тяжко. Того-то по таких хатах люди, особливо діти, раз-у-раз незду-

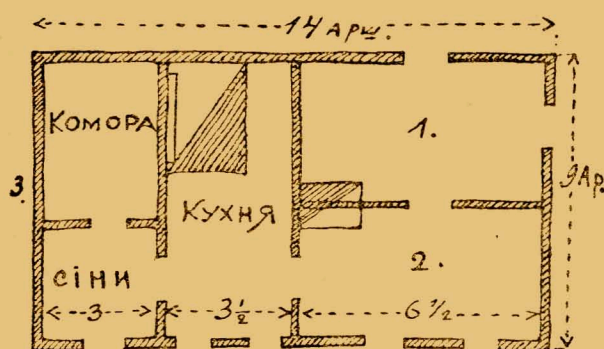

Рис. 33 План нової хати на Київщині.

жають, хоріють і багачько передчасно вмирають. Коли-ж житло селянське поліпшити— менше-б людей вмирало, менше-б хоріло, менш грошей народніх на ліки та лікарні витрачалося-б!

IV. Вона погано розпланована. Остан-

німи часами помітно стало на Україні і таке прикре явище— селяни, особливо молоді господарі, заводячи собі господарство і будуючи хату, замість старого плану з одною просторою хатиною, беруть собі за зразок містечкові будиночки на кілька кімнат та ще й при окремій кухні. Бажаючи поліпшити свою хату, селяни перегинають палицю в другий бік і роблять чимало помилок, забуваючи що житло селянина-хлібороба вимагає иншого плану, розміру кімнат, їх розпологу, ніж житло міщанина, котрий живе з торгівлі чи якогось майстерства. Тому в нових хатах, по революції збудованих, доводиться бачити такі недоладні плани (рис. 33).

Розміром хата мала— 9×14 аршин, але, не дивлячись на це, господар розбиває її аж на п'ять приміщень— сіни, комо-ру, кухню та дві кімнати. Кімнати маленькі, кухня ще менша:

*) Про ці ознаки й назви— дивіться у книжках про хімію.

при довживі в $8\frac{1}{2}$ арш. вона занадто вузька — $3-3\frac{1}{2}$ арш. В ній піч стоїть далеко від чолової стіни та вікон; в самій кухні дуже тісно, особливо як взяти на увагу, що вона прохідна — кожне мусить через ню чи в хату чи з хати переходити, та що в хліборобському побуті в кухні різний великий посуд мусить стояти (ночви, діжі, то-що). Через все це доводиться часто чувати варікання самих селян на модерні хати такі. Брак технічної свідомости та допомоги звичайно спричинюється до таких невдалих, недоцільних спроб. Візьмемо далі на розгляд інші будівлі господарські: комору, клуню, кінницю або стайню, новіткю, саж і т. д.

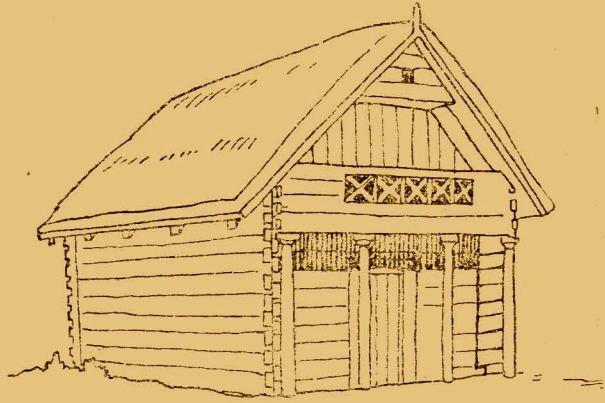

Рис. 34. Комора з Харківщини.

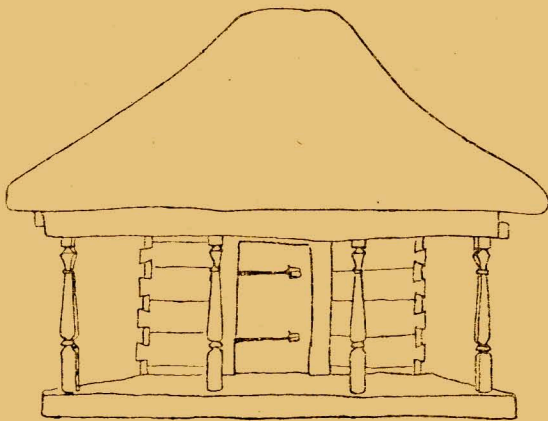

Рис. 35. Комора з Полтавщини.

хіба прорізується кілька трикутників за-для свіжого духу. Старі комори вельми цікаві бувають з погляду архітектурного. На Полтавщині, Чернігівщині та Харківщині доводилося бачити своєрідні на архітектуру, дуже красиві комори.

На рис. 34 — комора з Харківщини (слоб. Барвенкова).

Комора. У ній держать усє збіжжя (зерно, борошно, насіння усяке, овоч, то-що). Комору здебільшого ставлять окремо від хати, іноді-ж вона буває при хаті, збоку чи проти сіней.

Роблять комори рублені з брусів. Мазаної комори не буває. Вікон у коморі немає,

На рис. 35 — комора з Лубенщини (м. Снітин) з особливо цікавими гранчастими присішками.

На р. 36 — комора з с. Новаки (Лубенщина) з оригінальним планом та не менш цікавими іншими деталями.

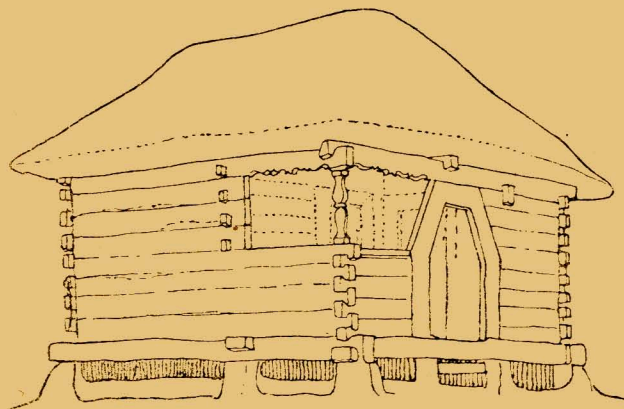

Рис. 36. Комора з Полтавщини.

На рис. 37 — комора з Лубенщини (с. Калейдинці) чарівна своїми суто українськими архітектурними формами та масою.

На рис. 38 — комора теж з Лубенщини (с. Снітин).

З наведених тут комор видно, особливо багата та

цікава українська народня архітектура. Якже-ж прирівняти оце старе гарне до сучасного, теперішнього нового, мовляв, так мимоволі в око впаде одноманітність та вбогість сучасного сільського будівництва.

Клуна — рис. 39—40. В неї складають хліб усякий у снопах, сіно, соломку, полову, то-що. Вона займає велику просторінь, буває висока; на форму — або квадратована, або-ж шостикутня (із зрізаними ріжками) або й восьмикутня. Стіни роблять плетені з лози, низенькі $1\frac{1}{2}$ —2 арш.

Однак, передня, чолова значно вище, де ставлять ворота, щоб можна було у клуню вїхати возом із снопами. Другі ворота, або й хвіртка, навпроти, щоб порожнем вїхати, та для

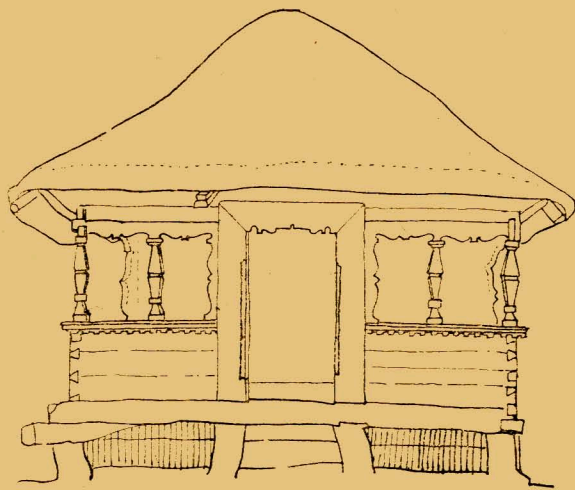

Рис. 37. Комора з Полтавщини.

вітрового протягу, як зерно віють. Хоч у клуні раз-у-раз складений буває горючий матеріал, як от солома, то-що, однак дуже часто буває, що клуня стоїть поблизу інших будівель на 1—2 саж. від них.

Кінниця або стайня (теж «станя»). Роблять її на сохах сонових або вербових, або й дубових; стіни плетені з лози, або й з пластин чи дощок «ушули». Іноді обмазують глиною; укривають соломою. Діл земляний: сеч нікуди не одводиться, а всяке просто в землю. Вікон та вентиляції ніяких. Примі-

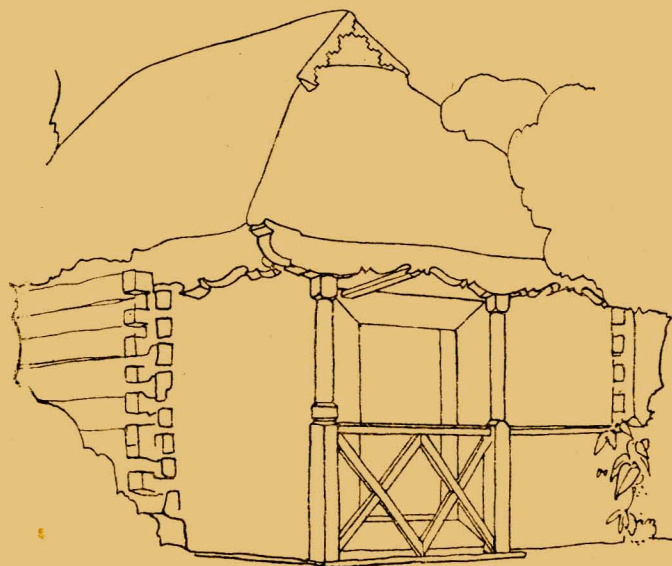

Рис. 38. Комора з Полтавщини.

щення таке холодне, що замість потрібних 10—12° R в стайні 2—3° під великі морози. Отже така стайня не задовольняє що-найелементарніших вимог санітарії та зоотехніки.

Стайню треба будувати зовсім инакше, пам'ятаючи, що коровою, конем та волами все господарство сільське держиться. Буде стайня тепліша, сухіша, світліша—буде й худоба міцніша та здоровіша.

Повітка. В неї складають дрова й усяке господарське приладдя й знаряддя. Робиться вона на такий штаб, як і стайня чи клуня, з подібного-ж матеріалу. Якоїсь оригінальності в будові немає.

Саж. У цьому приміщенні вигодовують свиней; ставлять його або окремо од інших будівель, або у стайні чи в хліві. Хоча саж призначений за-для такої суто практичної, прозової мети, за-для таких також не менш прозових пожильців, одна-

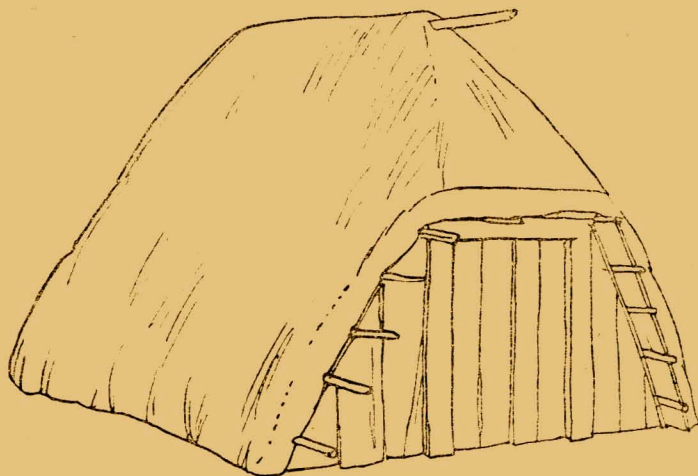

Рис. 39. Клуня з Полтавщини.

че трапляються часом сажі, що мають своерідну цікаву архітектуру, як от на рис. 41, 42.

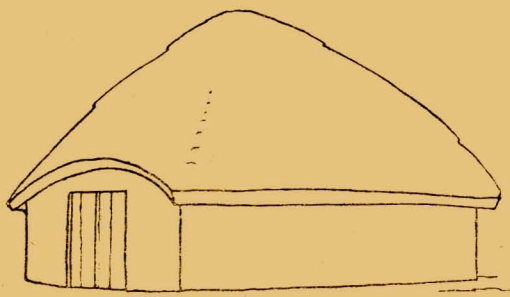

Рис. 40. Клуня з Харківщини.

Бракує у сільському дворі одного ще—того самого, що без його ніяка культурна людина обійтись не може; це—виходка.

Його сліве ніде по селах наших немає. Замість того користуються або кущем, або повіткою, або хлівом. Про антисанітарність з цієї причини нема що й казати.

Але все-ж-таки найбільший гандж лишається у наших сільських будівлях—це їхня горючість або пожежність, бо роблять їх переважно із самого горючого матеріялу—дерева та соломи, та ще й тісно будівлі становлять. От і горять вони одна за одною, ні єдиної не минаючи, усе, що у середині

їх і навіть навколо їх нищучи, навіть і життя людське иноді забираючи. Оце-то було та ще й довго буде найбільше лихо по селах на Україні. Тому-то уряд, земоргани та страхові установи повинні найбільшій увазі на це звернути; повинні як слід заходитися коло сільського будівництва, щоб його упорядкувати, негорючість та доцільности взагалі йому надавши.

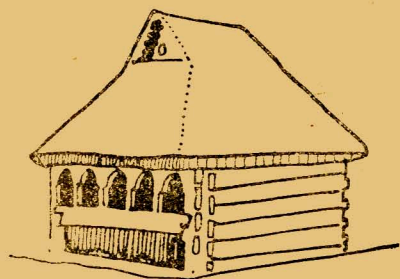

Рис. 41. Саж з Лубенщини.

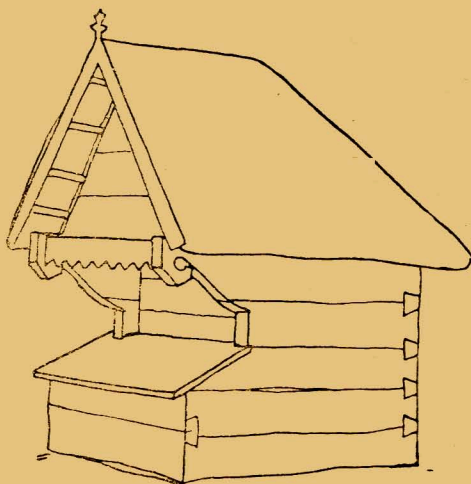

Рис. 42. Саж з Полтавщини.

За-для цього насамперед треба:

1. Виданням спеціальних по сільському будівництву книжок, альбомів, плакатів поширити селянську свідомість у цій галузі.

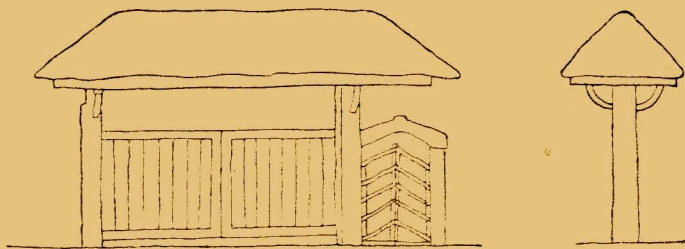

Рис. 43. Ворота з Чернігівщини.

2. Побільшити вироблення ганчарної та цементової дахівки, по ціні відповідній селянському господарству.

3. Урегулювати розпланування нових сіл та садиб згідно з вимогами будівельного статуту та мистецтва.

Що-до сільської пожежності, підраховано: по центральних губернях у Росії до війни вигорало за рік від 8—10% усіх сільських будівель, тоб-то все село вигорало за 12—10 років цілком.

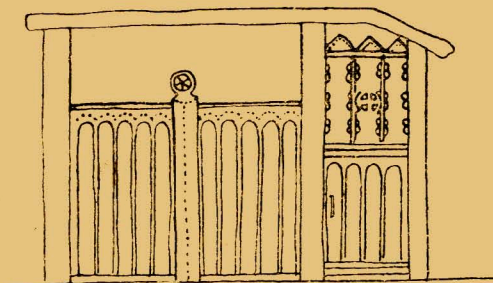

Рис. 44. Ворота з Київського Полісся.

раз що їх виробляється обмаль, а вдруге і ціна на їх страшенно висока.

Очевидячки, що великої надії на матеріали негорючі покладати не можна в сучасних економічних умовах, а треба найбільше дбати про те, щоб хоча-б нові будівлі розпланувалися доцільно.

На Україні-ж з тієї причини, що будівлі здебільшого мазані, а вкриті хоч і соломною, але иншим робом, ніж у росіян, село вигорас за 20 років*).

Земоргани, хоч і заходжуються робити негорючі матеріали будівельні, але

*) У нас солом'яну покрівлю роблять з околоту. Парки з околоту ув'язуються вгорі добре до лат, зверху убивають лопатою, а потім розчісують особливим гребенем. Така покрівля довго стоїть; згодом вона уростає мохом. Це до якої міри забезпечує її від лихої іскри. А в Росії на лати аби-як накидають м'ятої соломи, та й годі. Звичайно, що така покрівля не довго стоїть і легко загоряється.

III. Нове село.

За теперішнього ладу державного коло будівництва сільського треба заходжуватися ширше, аніж це робилося було земствами та міністерством землеустрою. Себ-то, замало дбати тільки про вироблення та поширення негорючих матеріалів, бо при негодному тісному розплануванні будівель навіть негорюча будівля від пожежі не гарантує.

А до пуття розплановане село, навпаки, менше - ж горітиме, навіть хоча-б із самого дерева та соломи було збудоване. Отже, у новому селі найсамперед про доцільне розпланування треба дбати.

Розпланувати нове село слід відповідно до умов місцевих та топографічних, а також відповідно до сторін світу та ще так, щоб зручно було селу поширюватися в майбутньому. Для того, щоб в нових умовах підвищити інтенсивність та продукцію сільського господарства, добре було-б також і колективні господарства на нових підвалинах, мовляв, розпланувати. З цього ще й друга вигода може бути: селянство може заохотитися й перейнятися новими принципами колективного користування землею та знаряддям сільсько-господарським, а також колективним принципом у виробництві іншому, допоміжному до хліборобства.

Починаючи говорити про організацію забудови нового села чи обійстя, треба мати на увазі, перш над усе, тую землю, що на її осаджуватиметься нове село чи хутір.

Найкращу містину одразу можна знівечити, як не до ладу її забудувати. Тож не можна дозволяти кожному власникові як хоча чинити та порядкувати на своєму ґрунті.

З некультурности та несвідомости своєї, а іноді й задля спекулятивної мети, часто й густо власник на нівець обертає той ґрунт, що йому нарізано. Чимало знаємо таких випадків, коли з гарного лісового участку, що під робітницьку оселю призначений був, через кілька літ робилося голе, брудне та посушливе місце, з хмарами пороху та нездоровим повітрям, а від колишнього лісу й сліду не зосталося. Усе дерево було геть-чисто зрубано. Таке некультурне, хижацьке поводження часто трапляється у нас до цього часу.

Обираючи місце під нове село, треба, щоб воно було у здоровій, не вогкій місцевості, щоб не було поблизу болота, щоб було рівне та високе, коло річки чи ставу, оточене лісом чи луками. Якщо місце буде згористе, тоді легко буде завести водопостачання та каналізацію. Краще, як захищатиме село з півночі ліс або як участок буде спуховий чи згористий на південь. Як участок вогкуватий, його треба буде висушити, одвівши рівчаками воду геть у яр або балку («дренаж»). Багато значить за-для мешканців нового села, щоб було добре водопостачання та каналізування брудної води та рідкого бруду. Водопостачання обладнати найлегше, як зробити громадську криницю. Її треба копати на рівному та чистому місці і не мілку робити, а доволі глибоку. Викопавши, треба добре зачиняти, а воду з неї подавати смоком. Водотока робиться таким чином. Проводять воду здалека, десь з чистого місця річки або джерела якого цівами по всіх вулицях смоком, що стоїть унизу на березі, чи коло криниці, та жене воду в село. Треба раз-у-раз пильнувати, щоб вода була чистою та свіжою. Тому, коли вона береться з водозбірні якої (річки, озера), перш ніж цівами піде в село, перепускають її через піскове підило, щоб була зовсім чистою.

Коли-ж озера чи річки немає поблизу, добувають воду з криниць.

Криниці бувають для окремого господарства, коли води не багато потрібно, копані з зрубом («дильовані») чи муровані з цегли, цементовані, чи з бетонових кілець. В таких звичайних копаних криницях докопуються до першої води та на цьому й закінчують криницю.

Коли-ж треба мати води багато—на день кілька тисяч відер,—будують свердловані криниці, залізні цівки забиваючи у землю, які доходять до другого чи третього шару води.

Неглибокі порівнюючи та з ців невеликих завтовшки криниці звуть «абісинськими» чи «нортонівськими».

Свердловини глибокі, з цівками товстими, які дають іноді сотні тисяч відер за добу, звуться «артезіянськими».

Копані криниці бувають діаметром $1\frac{1}{2}$ —2 арш., коли ґрунт міцний глиняний. Щоб дешевше було, зруб не роблять суцільний, а лише вгорі та внизу у воді, середина-ж криниці не закріплена, що

з санітарних міркувань рекомендувати не можна. Найкраще дерево для зруба вільха, бо добре зберігається у воді. Вживають і дуб, вербу, сосну.

Іноді замість дерев'яного зрубу криниці такі обмуровують цеглою в 1 — $1\frac{1}{2}$ цеглини (6—9 вершків) на цементовому розчині з обов'язковим тинкуванням мурованої криниці цементом (1 : 2).

Ще краще робити криниці з готових бетонних кілець розміром впоперек $1\frac{1}{2}$ арш. та заввишки 1—2 арш. З'єднуються вони «під комирець» на цементовому розчині. Кільця бетонні мають над іншими матеріалами перевагу значну, завдяки тому, що 1) не пропускають воду, 2) суцільні, 3) мають рівні стінки, тому їх легко спускати в ґрунт.

Щоб захистити криницю від брудної та дощової води, котра, збираючись у місця, де беруть воду, по-за шкурою криниці (чи дерев'яного зрубу, чи бетонних кілець), буде стікати вниз в криницю,—її зверху обсіпають землею вище рівня та брукують камінням, або набивають бетоном та вкривають

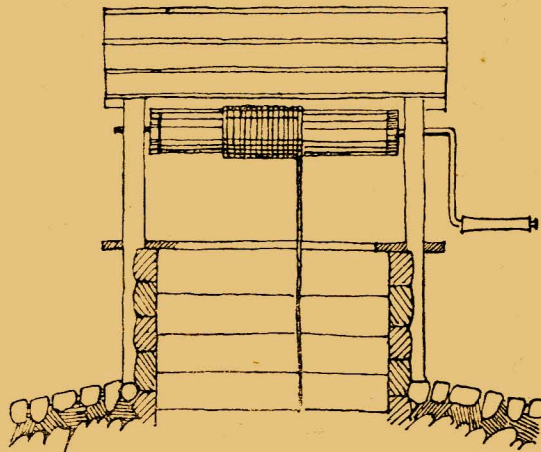

Рис. 45. Криниця у «зруб».

цементовим розчином. Саму криницю зверху закривають дерев'яною чи залізною лядою, на ніч замикаючи. Тягнуть воду або «журавлем», або бараном (рис. 45).

Рис. 46.
З'єднання
двох заліз-
них ців.

Рис. 47. Вістря нортонів-
ських криниць.

Криниці з залізних ців відрізняються від копаних головним чином тим, що без значних витрат можуть бути значної глибини, хоч-би як вода далеко була.

Абісинські або нортонівські криниці роблять з залізних, найчастіше подинкованих, ців, завтовшки від 1—3 цалів, межі собою вони загвинчуються муфтою (рис. 46). Нижня ціва закінчується сталевим гостряком (р. 47), що має маленькі дірочки для проходу води з водозбірного шару (пісок, або инший ґрунтовий поклад, що має воду).

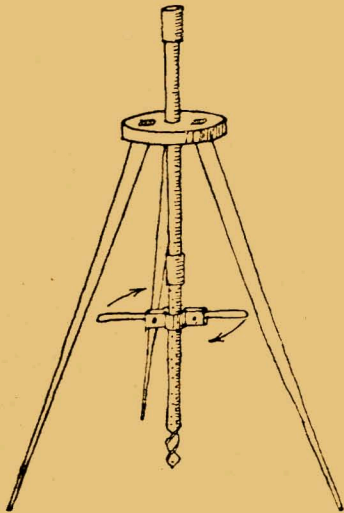

Рис. 49. Приладдя до загвинчування свердла у землю.

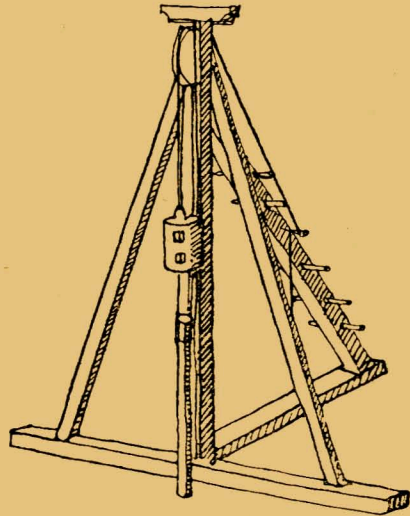

Рис. 50. Копор до забивки залізних ців артезіанської чи абісінської криниці.

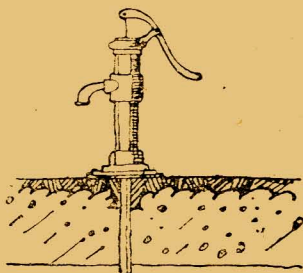
Коли ґрунт м'який та до води не дуже глибоко, тоді замість гостряка нижня ціва наприкінці має свердло (р. 48), котре й загвинчують у ґрунт (р. 49). Одначе попередю ніж

вкручувати таку ціву, треба звичайним щупом провертати діру на деяку глибину—тоді легше йтиме ціва в ґрунт.

Взагалі-ж доводиться ціви абісинського колодязя забивати повільно довбнею, якою б'ють з копора (р. 50).

Коли ґрунт дуже дрібний на зерна, та діри нижньої ціви будуть засмічуватися—її обгортають мідяною дрібною сіткою, котру обмотують щільно грубим дротом, щоб її не пошкодити.

Викачують воду з такої криниці, коли вона не глибш $3\frac{1}{2}$ саж., звичайним смоком (помпою) рис. 51. Коли-ж вода глибше $3\frac{1}{2}$ с., смок повинно заглибити в землю, для чого роблять дерев'яний зруб на потрібну глибину, в якому становлять смок, причому від нього до води повинно бути не більш $3\frac{1}{2}$ сж.

За хвилину така криниця дає від 3—12 відер води залежно від того, яка завтовшки ціва.

Абісинські криниці не можна робити при твердому чи кам'яному ґрунті—ціви вгинаються і не ввіходять.

Коли-ж ґрунт невідповідний для таких робіт, вживають иншого способу — свердлять ґрунт свердлом, виймаючи ґрунт на поверхню.

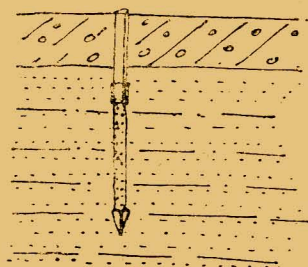

Рис. 51. Як виглядає свердловна криниця невеликої глибини.

Свердлові криниці. Теж робляться з залізних рур, які згвинчуються межи собою; увіходять вони дуже глибоко у землю та досягають другого або третього водяного шару, дають воду під натиском та дуже багато її (в добу кілька сот тисяч відер води); тому й вживають ці криниці, коли впорядковують водопостачання для цілого міста чи містечка.

Спідня труба, яка забирає воду, має багато дрібних дірочок, або сітку, через котру й проходить вода.

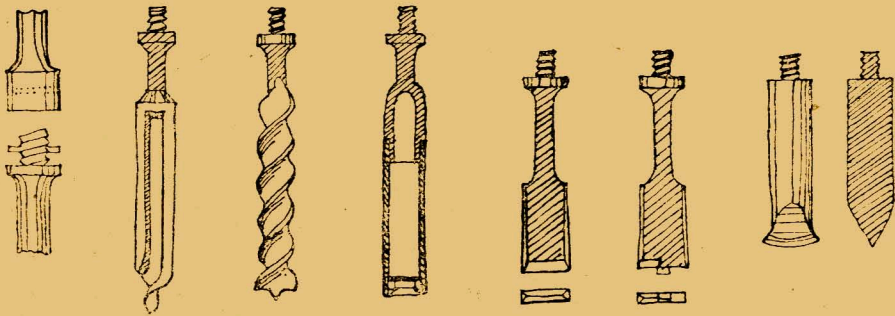
Свердлять ґрунт свердлом, котрий складається з залізного гранчастого стебла, довжиною кожне $1\frac{1}{2}$ —2 арш.,

котрі чим-глибше в землю—згвинчуються муфтою межи собою, наприкінці наконечник, який свердлить землю та витягує ґрунт (рр. 52—55).

Коли ґрунт піскуватий, наконечник такий, як на р. 52; завтовшки він буває від 2—12 дюймів.

Для глини наконечник подібний до свердла, як на рисунку 54.

Коли-ж ґрунт мокрий, тоді наконешник цівкою (р. 55), що знизу має хлипок. Свердло, коли йде униз, так цівка набирає землю, коли-ж його тягнуть угору, хлипок зачинається і земля витягується вгору.

Р. 52. Р. 53. Р. 54. Р. 55. Р. 56. Р. 57. Р. 58.
Різні наконечники залежно від міцности ґрунту. Долітця для твердого ґрунту.

Для ґрунту міцного, кам'януватого вживають долітців (рис. 56—58).

Коли свердлять криницю, щоб скалубина не обсыпалася та не засмічувалася крихтами землі, одночасно з свердлом впускають залізну руру, т. зв. обсадну, в середині якої і ходить свердел. Обсадна рура так і лишається в землі, коли криниця скінчена. Діаметр свердлових артезіанських криниць від 4—16 д.

Артезіанські криниці, котрі викопують зазначеним вище робом, бувають дуже глибокі та мають циви діаметром в 16—24 дюйм., дають воду часто під значним натиском, котра по рурі підводиться вище; на поверхню підіймають її помпою з циліндром, який міститься внизу у скалубині, та по тисковій рурі вода женеться вгору.

Зверху артезіанська криниця має невеличку дерев'яну буду, де знаходиться водорозбірний крант та лебідка («коловорот») або двигун, що рухає смок—підіймає воду на поверхню землі, та збирає її в водозбірну високу башту, звідки вода розходиться по селу під дужим натиском.

Щоб не помилитися і мати певну надію, що в цьому саме місці можна натрапити на воду—треба спитати місцевого геолога, який добре знає гідрогеологічну будову цієї місцевости та своїми вказівками може зменшити той певний ризик та досить значні матеріальні витрати, які звязані з будівлею артезіанської криниці.

Не зупиняємось більше на цій справі—добування води для села, бо в кожному такому випадкові треба звернутися до інженера-фахівця, або-ж порядної якоїсь фірми, що такими справами займається. Література-ж про це питання велика і дістати її досить легко при потребі у кожного техника чи інженера, що справами водопостачання займається.

Коли село має добре влаштоване водопостачання, треба поруч з цим заходитися з відводом використуваної, брудної води та інших твердих решток, котрі дають ватерклозети (водяні відходки), кухні, лазні, пральні, то-що. Від кожної садиби йде в землі ганчарний вивід (4—6 д.), який всю брудну воду з садиби виносить на вулицю. Вулична центральна магістраль («колектор»), яка збирає дворову каналізовину, з певним похилом відводить увесь бруд, який треба кудись відвести, одначе без шкоди для людського здоров'я. В каналізовині тій багато різного бруду, котрий має здібність загнюватися, отруювати повітря вонючими газами, до того-ж в каналізовину з людського шлунку переходять підчас хвороби різні пошесні бактерії—невидючі для ока живі створіння—дицентерії («різачки»), холери, та тифу. Випускати каналізовину в якийсь яр чи річку з санітарних міркувань нині заборонено, коли каналізовина не позбавлена шкідливих для здоров'я та повітря частин та бактерій.

Найпростіша система каналізування—система вивізна. Брудна вода та инше по ганчарних цівах переходить до вигрібної ями, які вичищують та бочками вивозять далеко за

село. Система така не зовсім відповідає санітарним вимогам, до того-ж вона досить дорога.

Спалювати каналізовину, де до 80% води, теж річ дорога, і придатна хіба для твердого сміття. Крім того, в печах, де спалюють нечисть, утворюється значний сморід, що недопустимо.

Тому-то перед випусканням брудної води в природній водозбір (річка, озеро, струмок) необхідно затримувати тверду частину каналізовини, для чого роблять такі решета та цідила з піском, які задержують пісок, ганчірки, папір, то-що, вода-ж проходить далі.

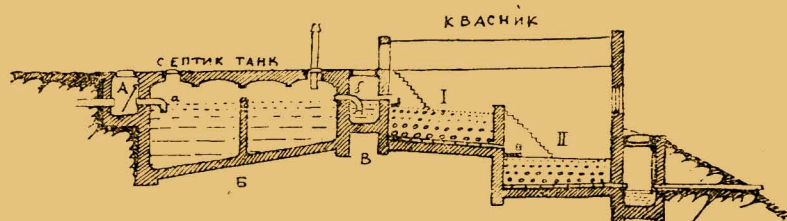

Рис. 59. Станція біологічного чищення каналізовини з септик-танком та подвійними цідилами.

Але в сучасних умовах і цього замало—тепер необхідно крім згаданого зараз механічного очищення води ще т. зване «біологічне» оброблення її.

Правильно влаштоване каналізування вимагає перше—механічного осідання всіх твердих частин, котрих лишається до 75% всієї кількості їх. Позбавлена твердих частин вода переходить на цідила з кокусу, або жужелиці, де, лишаючи решту гущі, вода значно робиться чистішою, набуваючи значну кількість кисню (O), чим зменшується загноювання води та сморід.

На р. 59 змальована в розрізі біологічна станція, в котрій очищується від бруду, смороду та хоробливих бактерій каналізовина. Остання спочатку збирається в кривницю А, де найбільш тяжкі частини сідають на спід та затримуються решетом дротяним; з криниці брудна вода переходить в т. званий «септик-танк» Б з двох відділів. Його спід похилений проти течії води, внизу збираються всі важкі рештки, що попали з водою в септик-танк. Через круглу ляду в стелі септика

увесь намул виймають цебром чи викачують помпою. Бажано робити вивідну трубу в стелі, щоб відвести геть задушливі гази, які можуть инколи вибухнути.

В септикові провадиться процес загноювання всієї гущі, що осідає на споді.

Призначення септика є розчалувати вибрудок (гущу) та ущільнювати його.

Значно просвітлена вода з септика переходить до рівчака В, звідки йде до квасника, де вона здобуває кисень (О), розливаючись по укладеному спуховиною підилу—І, яке роблять з кокусу або жужелиці. Вода по рівчаках укладених поверх жужелиці розливається рівномірно, проходить вниз та збирається внизу, лишаячи плівку на зверхньому шару жужелиці. Зібрана рівчаками проціджена вода переходить на другий подібний квасник—ІІ, де тає само розтікається по жужелиці та збирається унизу вже чистою, без смороду та пахощів, котру через криницю Е випускають геть або в річку, або в яр, або на так звані поля зрошення.

Для цього відводять потрібний участок землі, найкраще пісчаної, через котру лишне буде проходити вода, вирівнюють її з невеличким похилом (напр. 1 вершок на 3—4 сж.). Воду значно просвітлену на біологічній станції виводять жолобом з просмолених дощок, розм. 4—6 вершків, на середину участка, звідки її випускають по рівчаках через заслінки по всьому полю.

Щоб зібрати воду, у землі на глибині 1½—2 аршини укладають дренажні дірчасті труби одна від одної на 3 сж. рівнобіжно, які збирають воду, що пройшла ґрунт, та відводять її кудись в річку чи яр.

Така система очищення каналізовани буде найдоцільнішою, найкращою з санітарного боку і, врешті, найдешевшою.

На полях зрошення добре родиться городина—капуста, картопля, то-що,—котра вбирає значну кількість азоту (N), котрого багато в воді, що розливається по полю.

Що-року, по весні на полях зрошення перед сажанням городини землю треба підпушити.

Обслідуючи усякові оселені місця, лікарі довідалися, що, як нема де водопостачання справжнього та каналізації, так і людей, хорих на тиф та холеру там геть більше, ніж по тих місцях, де є путне водопостачання та каналізація.

Як несила одразу зробити справжнього водопроводу— нехай буде хоча-б одна громадська криниця артезіянська, з якої-б селяни брали собі воду.

Так само, коли й каналізацію путню зробити не можна з будь-якої причини, слід у кожному селянському обійсті робити добрі виходки з вигрібними ямами та організувати асептизаційну справу, себ-то поробити спеціальні бочки, організувати вичистку та вивозку бруду з вигрібних ям. Вивозити його треба геть за село та й приорювати чи закопувати зараз.

Щоб повітря у селі було чисте, треба щоб на вулицях та по дорогах не багацько було пилу; для того вулиці треба брукувати, а обополі пішоходи робити з дощок чи замоцувати каменем, цеглою. Вільні від проїзду та проходу місця на вулицях слід засівати травою та засаджувати квітками.

Коли вже місце на сельбище обрали, тоді його зміряють землемірним знаряддям (теодоліт, нівелір і др.) та й беруть на план, а тоді вже проєктують і саме розпланування села, тоб-то назначають вулиці й майдани. Краще буде як вулиці орієнтовані будуть не просто на сторони світу (на південь, на схід), а помежи ними (південний схід, північний захід). Головні, найбільше рухливі вулиці повинні бути не менш, як 10 саж. завширшки; вулиці другорядні не менш, як 6 саж. Квартали треба робити не довгі, не більш як на 10 садиб. Майдан, коли село невелике (20-100 дворів), буде один, розпланований в осередку села. Площа майдану— $\frac{1}{2}$ -1 десятина, як які місцеві умовини. Краще як він круглий, чи квадратний. Коли село велике (100-250 дворів), майданів буде більше (2-3) й осередковий з них більший площею (2-3 десятини). На йому усі громадські та адміністраційні будівлі, установи (школа, товариська крамниця, амбулаторія чи лікарня, сільрада, пожежна справа), тютечки й центральна криниця із смоком.

Дуже великі села з багатьох причин не слід розбивати на плані—в усякому разі не більш 250 дворів.

Складаючи проєкт нового села, треба мати на оці не саму тільки міру участку, а й усі геть-чисто обставини місцеві. Отже, не виїздячи на місце, архітекторві ніяк не можна коло проєкту заходжуватися. Хоча-б і як докладно зроблений був би землемірний план участку, одначе на місці можуть такі обставини виявитись, що шкереберть перевернуть найталановитіший проєкт, як він буде скомпонований тільки теоретично, усіх даних у натурі не перевіряючи.

Нижче подано кілька проєктів планування нового села. Отже рекомендуємо їх тільки, яко матеріал допоміжний до

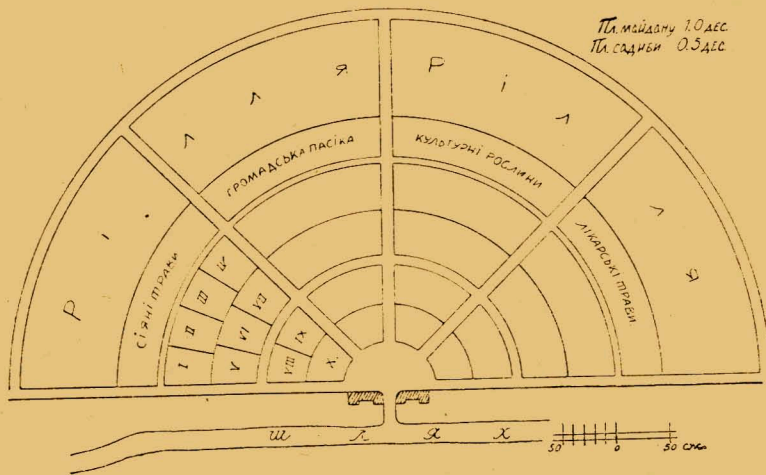

Рис. 60. План оселі на 40 садіб.

складання проєктів. Кожен з їх хіба тільки частково використувати можна; саму, мовляв, думку та й годі. Але ні з одним з їх усучіль не набиваємось, бо добре та гаразд знаємо, що рівного, як той аркуш, мовляв, паперу, участку ніде не буває: за-для кожної оселі будуть неодмінно свої індивідуальні обставини й вимоги. Але, проте, у проєктах цих є головні, осівні засади, безперечно, раціональні.

I. Проєкт оселі в плану півкруглої (рис. 60).

Оселя чи в степу, близько шляху, чи при річці—однаково. В осередку півкруглий майдан пл. 1 десятина. Од нього п'ять вулиць, радіально, себ-то радіусами чи лучами кола, йдуть, 10 саж. завширшки, всю оселю на 4 чвертки поділяють.

Садиби круг майдану чотирма пасами йдуть, між кожною парою пасів — вулиця півкругла йде.

В кожній чвертці оселі 10 садиб, в садибі $\frac{1}{2}$ десятини, а всіх садиб 40.

За садибами йде земля зразкової досвідної агрономії (сіяні трави, культурні, лікарські рослини, то-що). Земля ця

від оселі дорогою в 3 сж. завширшки відокремлена, за нею йде колективного чи громадського користування рілля, пасовисько, кладовище, то-що.

Майдан не забудований — будівлі-ж адміністративного та просвітнього призначення розташовані коло майдану при в'їзді в село, причому в одному будинку можна скупчити — товариську крамницю, школу, аптеку з амбулаторією, читальню з залєю для зібрань, в другому-ж — сільраду, пожежну справу з баштою для запасу води, то-що.

План простий, стильний, дає можливість поширювати садиби та

площу ріллі. Завдяки радіальним вулицям з усіх кутків оселі близько до осередку. Рілля теж недалеко від садиб, майже коло своєї хати — річ, безперечно, важлива.

Водопостачання та каналізування при такому плані зробити як-найлегше можливо.

На рис. 61 змальовано одну садибу оселі (ч. X) з усіма подробицями. Загальна площа — $\frac{1}{2}$ дес. поділена на 4 частки різної площини, а саме найменше чистий двір, де стоїть

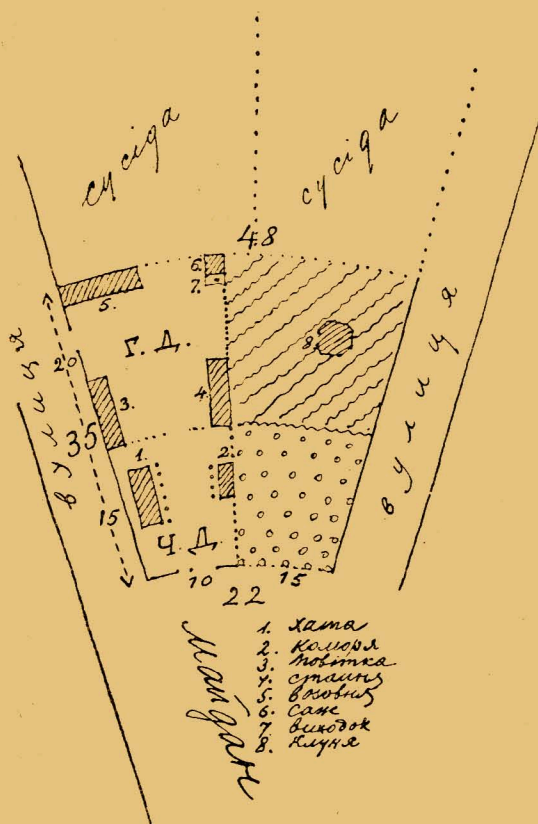

Рис. 61. План окремої садиби.

хата та комора	площею	180	кв. с.
поруч садок	„	220	„ „
за чистим господарський двір	„	340	„ „
за садком город	„	460	„ „
Разом . . .		1.200	кв. с.

Садиби, як бачимо, стислі, близькі до квадрату, який цікавий тим, що в ньому при найбільшій площі буде найменший протяг межі всієї, та й до того-ж всі господарські будівлі не розтягнені одна від другої далеко, а всі вкупі, хоч і тісноти немає.

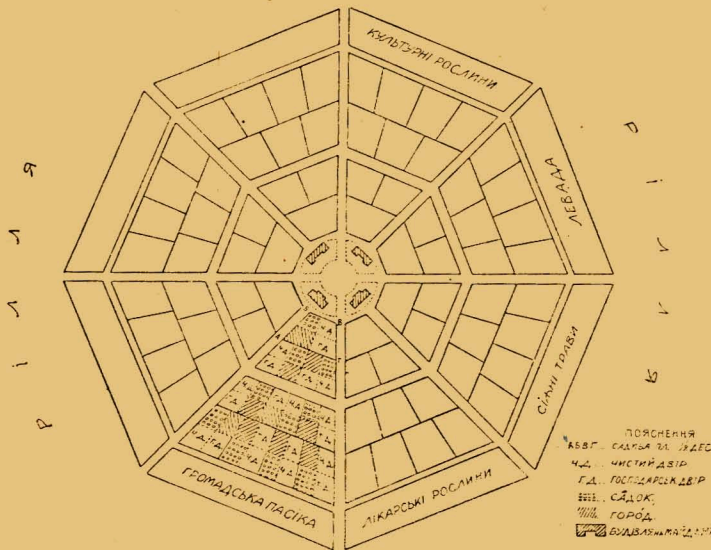

Рис. 62. План оселі на 80 садиб.

При такому, як на рис. 61, розподілі садиби межі двома сусідами обов'язково город чи садок, котрі підчас пожежі не дадуть лихому вогню розкинутися на цілу оселю, а пожежата на якійсь будівлі тільки й окошиться. В цьому найбільша вигода від таких садиб квадратних, чого немає в наших сучасних селах, в котрих садиби вузькою скибочкою тягнуться, а сусідські будівлі без розриву, щільно одна до одної при вулиці туляться.

II. Проект оселі в плану восьмикутньої—р. 62.

Майдан площею 2 десятині в осередку оселі—на ньому громадські та просвітні будинки. Від нього йдуть 8 радіальних

вулиць завширшки, як і в попередній оселі, 10 сж. В кожній частині 10 садиб, а всього в оселі 80—площа кожної всюди $\frac{1}{2}$ десятини. Садиба поділена на 4 частини—чистий, господарський двір, садок, горód.

Подібно до півкруглої оселі і цю можна поширювати при потребі. За садибами участки землі під культурними травами та рослинами, за ними йде рілля, пасовисько, то-що.

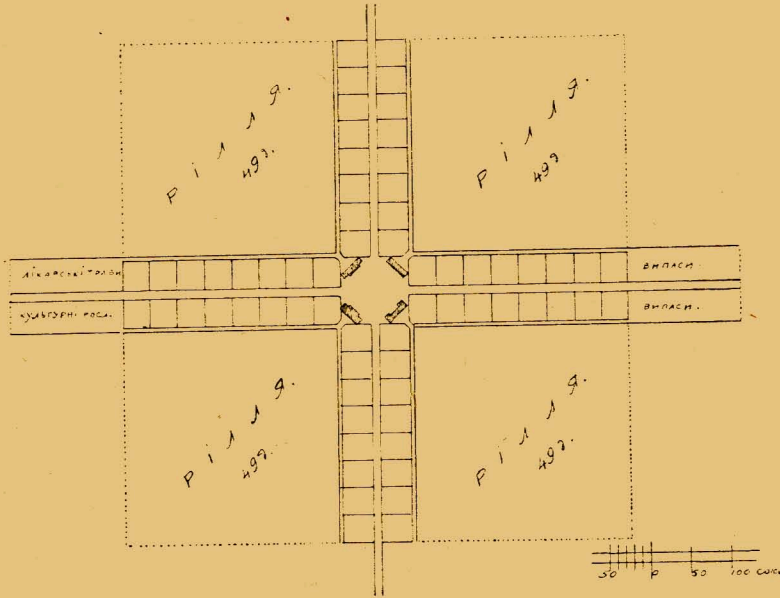

Рис. 63. План оселі на 64 садиби.

Як бачимо, ця оселя нагадує попередню, різниця невелика. Однією до цього будуть план зовсім круглий та еліптичний, вигягнутий.

Ш. Проект оселі в плану хрестом—рис. 63.

Всіх садиб 64, кожна з них майже повний квадрат (34×35 сж.) та подібно до попереднього на 4 частині поділена. Між обома рядками садиб—вулиця в 10 сж. завширшки. В'їзд до чистого двору з вулиці—до господарського-ж в'їзд з поля, з протилежного краю по дорозі, що завширшки має 3 сж. та має значіння цілком господарське. Нею возять снопи, виїзять на роботу в поле, то-що. На кожні 16 садиб своя клітка ріллі в 49 десятин.

Посеред оселі майдан теж квадратом, на ньому громадського призначення будинки. Вкінці вулиці по обидва боки дороги лікарські та культурні рослини, на другому краю випаси для громадської череди.

План дає можливість повну на збільшення числа садиб, та одночасно з тим і побільшеня ріллі. Небезпека від пожежі в цьому планові зовсім виключена, як і в попередніх планах.

IV. Проект оселі подібної до попередньої, удвоє побільшеної (рис. 64).

Оселя має довгу вулицю, на котру виходить 56 садиб; посередині вулиці майдан площею в $2\frac{1}{2}$ десятині, на котрому скупчені всі громадські установи.

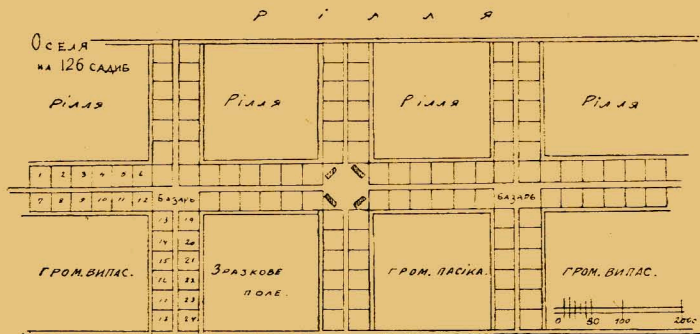

Рис. 64. План оселі на 126 садиб.

По обидва боки його площі для базару, розміром кожна в 1 десятину. Всіх садиб 126. Рілля в верхній половині оселі межі сусідніми кварталами, та вище оселі. В нижчій половині громадські випаси (2), зразкове поле, громадська пасіка. При потребі оселю легко збільшувати, як уподовж, так само і впоперек.

V. Проект оселі прямокутного плану на 100 садиб.

Прямокутник подібний до витягнутого трохи квадрату, має 80 садиб квадратних та 20 розм. 30×100 сж. В осередку майдан розм. 115×60 сж., себ-то трохи менш 3 десятин з двома будинками громадського призначення. Подовжні вулиці в 10 сж., провулки 6 сж. завширшки.

Розподіл садиб на 4 частини всюди — див. садиби ч.ч. 1, 2, 41, 51. Проект дає стислий план, котрий є повна мож-

ливість поширювати чи в довжину чи на боки. Обабіди оселі йде рілля. З причілку будуть випаси та зразкові агрономічні поля, кладовище, то-що.

З поданих тут п'яти осель можна, дивлячись по місцевих умовах та потребах, різні одміни та комбінації робити; в одній оселі уживати залежно від топографії місцевості

можливо всі наведені тут схеми.

Ще раз мусимо зазначити, що, подаючи оці плани осель, зовсім не намагаємося їх цілком рекомендувати — бо в натурі земля має свої місцеві умови — але на основі цих планів радимо компонувати нові оселі, де такі будуватись почнуться.

Коли проєкт оселі вироблено, тоді на призначеному місці доручають землеміру розпланувати вулиці, майдани та окремі садиби.

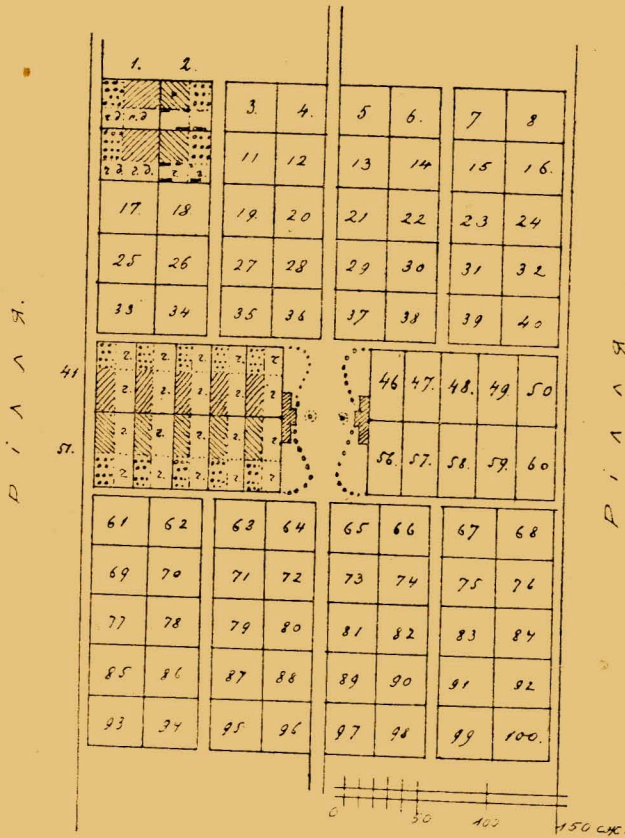

Рис. 65. План оселі на 100 садиб.

Після того — заходжуватися треба коло водопостачання та каналізування, одночасно будуючи брукування вулиць та пішоходів.

Разом з тим треба розпочинати й саму будівлю житлових та господарських, холодних будинків. Нижче подаємо кілька типових проєктів цих будинків.

I. Проект хати в малому господарстві (р. 66-72).

Хата невелика розміром — $10 \times 16\frac{1}{2}$ арш., дерев'яна, на підмурку, з теплою підлогою, — вкрита глиносоломою.

Одміною її від звичайних хат — це другий поверх, — житлове горіще з грубкою, бо при готовій підлозі — стелі 1-го пов. та покрівлі, 2-й поверх обіходиться значно дешевше за перший. Внизу ми маємо (рис. 66): перші холодні сіни з віконцем та сходами на 2-й поверх; другі теплі сіни з вікном, що виходить на невелике піддашшя; з сіней ліворуч двері в хатню комору та просто двері в саму хату.

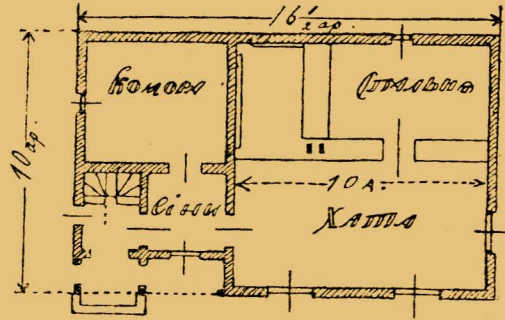

Рис. 66. План хати.

Хата розм. 10×10 арш. переділена грубкою на властиву хату та спальню. В кутку піч з лежанкою. Нагорі будуть дві кімнати розм. $6\frac{1}{2} \times 4\frac{1}{2}$ та $6\frac{1}{2} \times 4\frac{1}{2}$ (р. 67), що опалюються грубкою й освітлюються вікнами на чоло та причілок.

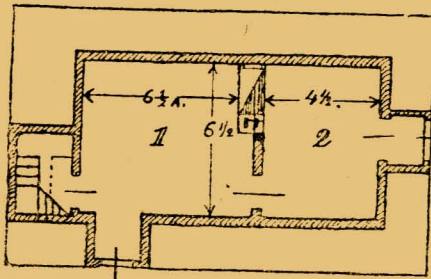

Рис. 67. План горіща.

На рис. 68 чоло хати. Підмурок із цегли, або-ж каменю. Призьба теж мурована, заввишки 10-12 вершків. Стіни обмазані та побілені. Під стріхою визерунок, звичайною фарбою на клею зроблений. При вході піддашшя невелике з вирізаним ошепом на гранчастих підсішках; шостикутні з лиштвою широкою двері ведуть у хату. Покрівля висока, на версі має гребінь та наріжники обкитичані (характерно для Правобережжя).

На рис. 69 розріз хати уподовж, де зазначена конструкція даху. На р. 70 подовжній розріз груби та печи. Грубу роблять із опаленої цегли, на дві цеглині завширшки (12 в.)

ширина димоходу («виводу») 6 в., зовнішні стіни — $\frac{1}{2}$ цеглини — 3 вер. Посеред цієї груби, як це видно на рис., двері. Дим

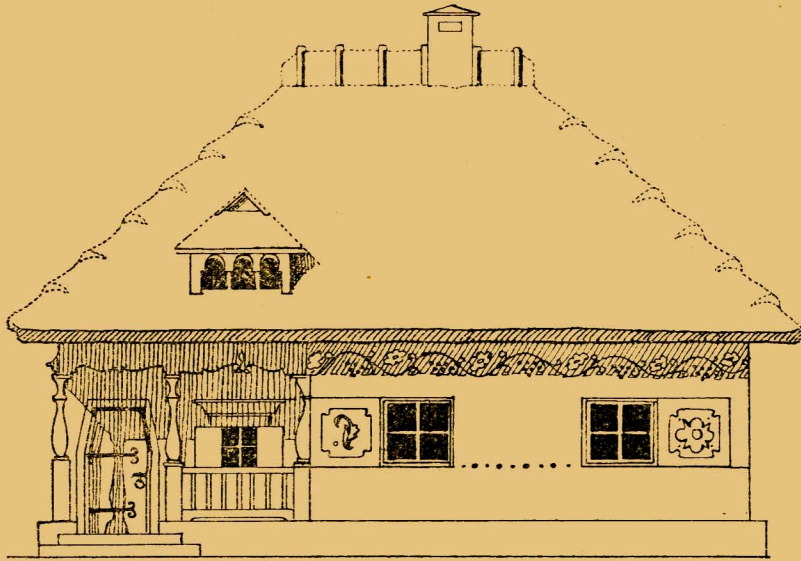

Рис. 68. Чоло хати.

з точки *a* йде вгору, проходить чотири обороти, переходить по-над дверима в другу половину «перекотом» та разом з димо-

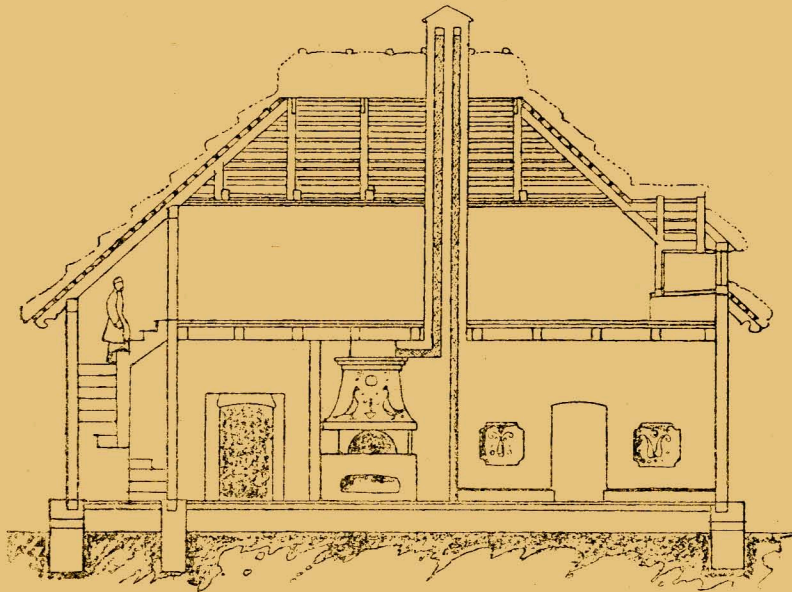

Рис. 69. Розріз хати подовжній.

ходами йде вниз, де збирається і виходить у головний димар. Дим з печи йде у той-таки димар, тільки другим димоходом.

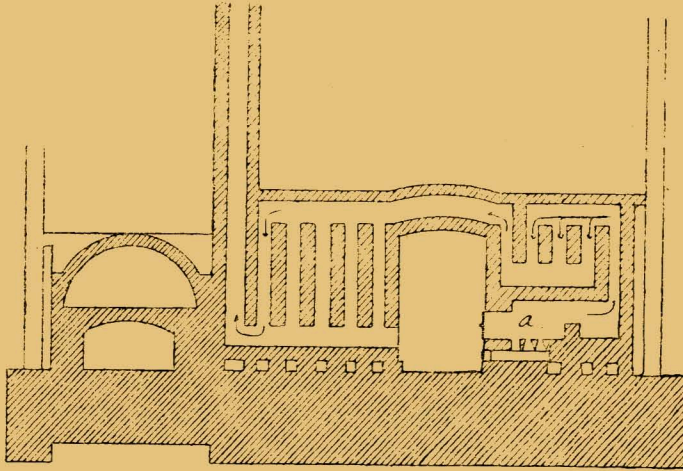

Рис. 70. Розріз груби подовжній.

Зазначена грубка, провірена на досвіді, широко вживається на північній Київщині й Волині та, завдяки великій площі нагріву, раціональному розподілу димоходів, дає багато тепла, добре прогрівається—має всі можливості до поширення в наших селах.

Витрата палива в неї невелика, порівнюючи з іншими системами грубок (голандськими, то-що).

На рис. 71 — розріз хати упоперек. Перший пов. 4 арш., другий $3\frac{1}{4}$ арш. заввишки.

Рис. 72 показує хату з ріжка (перспективу).

Загальний план садиби розміром 25×48 сж. = 1.200 = $\frac{1}{2}$ дес. з усіма будівлями показаний на рис. 85.

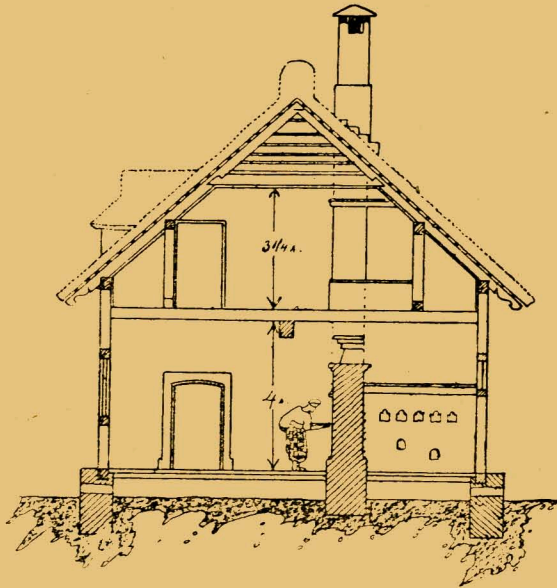

Рис. 71. Розріз хати упоперек.

Кошторис на матеріяли будівельні.

I. Цегли:

- 1) на підмурок
 $(6 + 6 + 3,5 + 3,5) \times 0,5$ (висота) $\times 820 = 7.840$ шт. *)
 - 2) на грубу в 1-му пов. куб. арш.
 $6 \times \frac{3}{4} \times 4 = 18 \times 110 = 1.980$ „
 - 3) на грубу в 2-му пов. куб. арш.
 $2 \times 1 \times 3 = 6 \times 110 = 660$ „
 - 4) на піч куб. арш.
 $4 \times 2,5 \times 3 = 30 \times 70 = 2.100$ „
 - 5) на димарі (3 дими) п. с. $4 \times 462 = 1.848$ „
 - 6) на підлогу 1-го пов. кв. с.
 $5,5 \times 1,67 + 2,5 \times 1,33 = 12,5 \times 100 = 1.250$ „
-
- Разом 15.678 шт.

II. Вапни негашеної:

- 1) на підмурок 80 пудів.
 - 2) „ „ в грубі та печі 10 „
 - 3) на підлогу (окрім комори) в 1-му пов. 12 „
-
- Разом . 102 п.

III. Піску сухого чистого куб. сж. 1

IV. Глини на груби, піч, на горіще куб. сж. . 1

V. Древа:

- 1) підвалин дуб. 5-ти в. пог. сж. 25,3.
- 2) сіх дуб. або сосн. 5-тив. довж. 5 арш. шт. 19 — на 1-й пов.
„ „ „ 4-х в. „ $2\frac{1}{2}$ „ „ 16 — на 2-й п.
„ „ „ 5-тив. „ 4 „ „ 6 — на під-
дашся.
- 3) на верхне дер. 4-х в. п. сж. $25,3 \times 2 = 50,6$ — на 1-й пов.
- 4) на підвалини і верхне дер. в 2-му пов. п. с. $17 \times 3 = 51$.
- 5) на сволок липов. чи дуб. 6-ти в. п. с. 4.
- 6) трямків соснов. 4-х в. $5\frac{1}{2}$ арш. шт. 20.
- 7) на комору сосн. пласт. 3×4 в. п. сж. $20 \times 8 = 160$.
- 8) на стіни (в закидню) 3-х в. п. сж. $12 \times 27 = 324$.

*) Кількість цегли можна значно зменшити, коли підмурок буде не суцільний, а стовпами 12×12 вершк. на $1\frac{1}{2}$ -2 арш. один од одного.

- 9) на крокви сосн. 4-х в. довж. 3 сж.—шт. 8, довж. 2 с.—шт. 8, довж. 1 сж.—шт. 8, довж. 4 с.—шт. 4.
10) на бантини — брусів 2×4 в. довж. 5 арш.—шт. 7.
11) на лати під глиносолом'яну покрівлю через $\frac{1}{2}$ аршина кв. сж. 40. Лат $2\frac{1}{2}$ " ц. сж. $40 \times 8 = 320$.
VI. Соломи пуд. $40 \times 4 = 160$.
12) на поміст 2-го поверху кв. с. 8,0 дощок 2"
сосн. шир. 5 в. пог. сж. $8 \times 11 = 88$.

Коли 2-й поверх не оґріватиметься, а використовуватиметься як літнє помешкання лише, тоді підлогу 2-го пов. треба

Рис. 72. Загальний вигляд хати.

робити подвійну, змазуючи т. зв. чорну стелю глиною. Тоді стеля тепла і не пропусає звуку.

- 13) на вікна літні, що одчиняються, та зимові суцільні з сосн. дощок $2\frac{1}{2}$ " завтовшки; кв. арш. вікон 13; дощок пог. арш. $13 \times 2 \times 1,6 = 41,6$.
14) на двері — шт. 6, дощок 2" (розм. дверей $2\frac{1}{2} \times 1\frac{1}{4}$ арш.) пог. арш. $12,5 \times 6 = . . . 75$.
15) на стелю та стіни 2-го пов. дощок 1" чистих шир. 5 в. пог. сж. $12 \times 4 \times 4 = . . . 192$.
16) на сходи дощок 2" пог. сж. 12.
VII. Скля звичайного розм. 1×1 арш. аркушів 25.

Сюди ще не увійшли гвіздки, скоби, залізне приладдя до вікон, дверей та груб, олія та охра (коли підлога або стеля буде краситися) але це вже дрібне, порівнюючи з обчисленим головним матеріалом будівельним.

Збудування такої хати обійдеться, приймаючи на увагу сільські умови праці та ціни на робочі руки, 500-600 карб. золотом.

II. Проект хати в середньому господарстві (рис. 73-77).

В плану (рис. 73) хата на дві половині для великої родини або для 2-х менших родин.

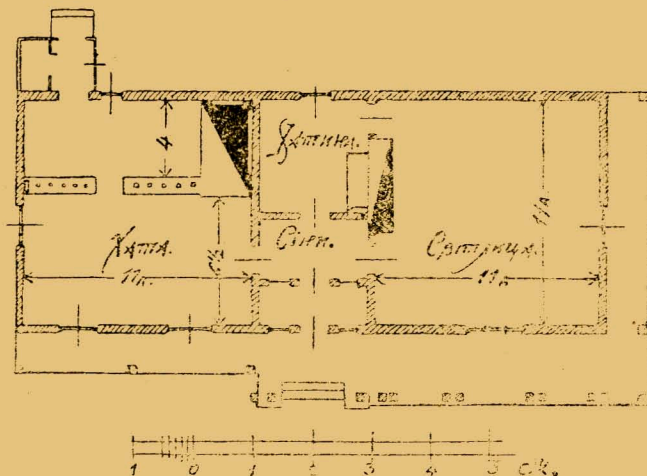

Рис. 73. План хати.

Хата розм. 6×10 сж. Стіни рублені, коли лісу мало — «в закидню». Підмурок в 2 цеглини (12 в.) завширшки. Покрівля глиносолом'яна або-ж солом'яна. Сіней двое—надвірні холодні, та внутрішні теплі, з вікнами. Ліворуч хата з піччю та грубкою подібною до попередньої, що на рис. 70. З хати вихід через дерев'яні з дощок сіни з комірчиною при них. На другій половині друга хата, або-ж «світлиця», розм. 11×11 арш. з грубкою, що ogrіває меншу хатину, яка проти сіней. На рис. 74 чоло хати.

По всьому чолу хати піддашся — полтавський вплив. По середині неширокий ганок, вхідні двері шостикутні з лиштвою широкою мережаною.

Вікна запроектовані подвійні, квадратіві, розміром $1\frac{1}{2} \times 1\frac{1}{2}$ арш. з кватиркою в кожній кімнаті, щоб провітрювати. В сінях вікна маленькі $\frac{3}{4} \times \frac{3}{4}$ арш.

В світлицю з чола вікно тройчатє лежачє розм. $2\frac{3}{4} \times 2$ арш.

Підмурок складений з цегли або каменя на цементі (1:5), або на вапні (1:2-3 піску), в землі 1 арш. завглибки, поверх землі $\frac{1}{2}$ - $\frac{3}{4}$ арш. Вікна з віконницями на дві половині. Сінешні вікна з широкою лиштвою. Двері надвірні розм. $2\frac{3}{4} \times 1,5$ арш.

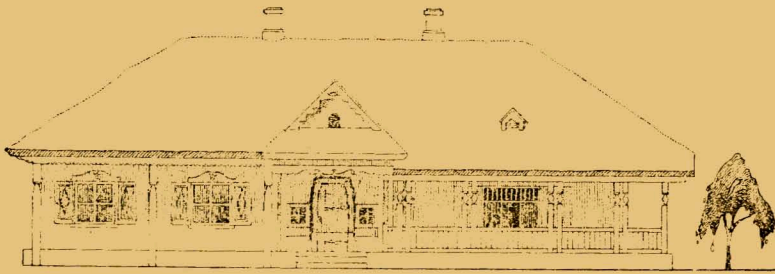

Рис. 74. Чоло хати.

в одне полотнище на залізних кованих шпугах. Піддашшя протя світлиці зроблено ширшим з баясами ввизу, щоб надати цій половині чепурнішого вигляду.

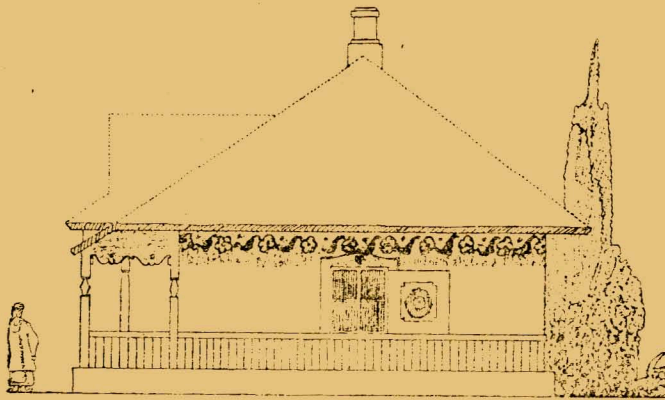
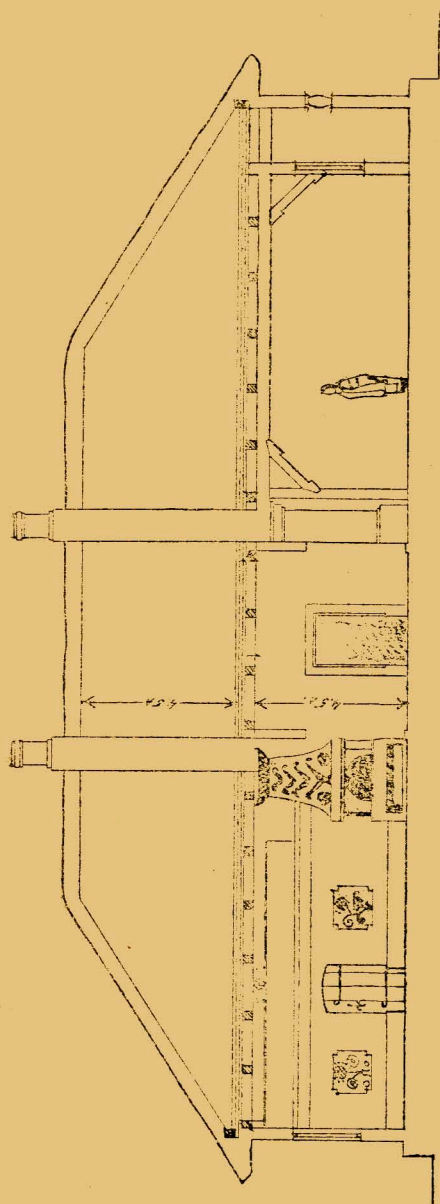

Рис. 75. Хата з причілку.

На рис 75 причілок хатній. Стріха на ньому далеко відходить від стіни. Під стріхою широкою смугою йде народній орнамент змальований рослинними фарбами, краще в один колір — червоний, синій чи инший який.

Причілкове вікно розм. $1\frac{1}{2} \times 1\frac{1}{2}$ арш. з однією віконницею.

На рис. 76 подовжній розріз хати. Підлога з цегли, покладеної плеско з шаром піску під нею та залитаної вапняним розчином, — або з дерев'яних дощок соснових покладених на

підвалинах, що лежать на чистій та сухій глині.

Стеля на трямках, котрі підтримує «сволок» з різьбленим визерунком. На трямках лежать дошки, що перекривають одна одну на $\frac{1}{2}$ в.; поверх дощок лежить шар глини (2-3 в.), зверху піском сухим посипаний.

З кожної половини димар іде, з опаленої цегли складений на глиняному розчині, а по-над покрівлю на вапні, вище від гребеня на 1 арш.

Димар у середині має розмір 6×3 , або $6 \times 4\frac{1}{2}$ в.

Для кожної топки повинен бути свій «вивід» — димохід: пускати дим з 2-х або 3-х топок в один вивід не можна, бо не буде тягти, в хаті буде повно диму. Димарі на горнищу обмазуються глиною та біляться крейдою, щоб легко пізнати було, чи не курить часом дим у розщілину. Лежаки робити довші 1 сажень не можна. Класти їх

треба на помості з грубих дощок, на якому ще владуть повсть вимочену в глиняному розчині. Покрівля може бути всіляка, глиносолом'яна, з дахівки азбестової чи ганчарної.

Цементова менш придатна, бо тяжка та крихка. Крокви під дахівку треба дебели.

На р. 77 селянська садиба в $\frac{1}{2}$ дес., які й до цього часу нарізають земоргани й іноді ще й вужчою скибочкою, не дивлячися на всю незручність та невігідність з пожежного боку.

Наводимо, отже, розпланування й такої садиби.

В першій половині, меншій, що на вулицю, — такі будівлі: 1) хата, 2) комора надвірня, 3) льох, 4) стайня, 5) повітка, 6) клуня, 7) криниця.

На другій заплійній частині город та садок. Розмір садиби по вулиці 20 сж. (найменше тепер дозволено по вулиці — 15 сж.).

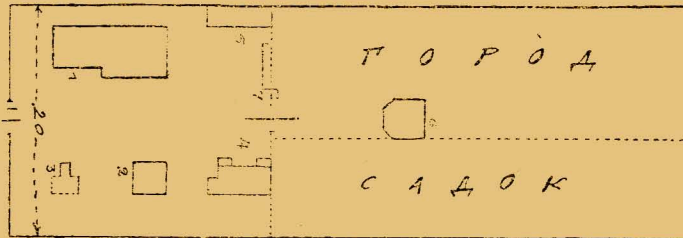

Рис. 77. План садиби.

Хата від вулиці трохи оддалік — найменше дозволено 2 с. Інші будівлі — льох, комора, стайня — повинні бути від правої од вулиці межі не ближче 4 сж. Коли-ж будівлі ці вкриті негорючою покрівлею (залізо, дахівка, то-що) або коли на межі посадовлені дерева — зазначене вище віддалення кожне з 4-х сж. зменшити до 3-х с. Межі окремими будівлями повинно бути не менш 4 сж. Клуню треба становити можливо далі від будівель (6-10 сж.).

Кошторис на матеріали будівельні.

I. Цегли:

- 1) на підмурок, стовпами розм. 12×12 в. заввишки в 0,50 сж. (в землю 0,33 с. та зверху 0,17 с.) стовпів $21 \times 2 + 7 \times 2 = 56 \times 0,25 \times 0,50 \times 820 + 7 \times 2 \times 0,25 \times 0,50 \times 820 = \dots 7.175$ шт.

- 2) на грубу в хаті кб. арш. $7,5 \times 3\frac{3}{4} \times \frac{1}{4} = 18$.
 цегли $18 \times 110 = . . . 1.980$ шт.
- 3) на грубу в світлиці кб. арш. $5 \times 3\frac{3}{4} \times 1 = 15$
 цегли $15 \times 110 = . . . 1.650$ „
- 4) на лежанку в хатині кб. арш. $3 \times 1 \times 1 = 3$
 цегли $3 \times 110 = . . . 330$ „
- 5) на піч в хаті кб. арш. $4 \times 2,5 \times 3 = 30$
 цегли $30 \times 70 = . . . 2.100$ „
- 6) на підмурки 2 груб, лежанки, печи (в землі
 0,25 сж.) кб. сж. $(2,85 \times 0,33 + 1,5 \times 0,33 +$
 $+ 0,33 \times 1,00 + 1,33 \times 0,85) \times 0,25 \times 3.120 = 2.252$ „
- 7) на 2 димарі (в 2 дими кожний) п. с.
 $2 \times 2,65 \times 223 = . . . 1.182$ „
- 8) на підлогу кв. сж. $(3,8 \times 3,75 + 2 \times 1,8 +$
 $+ 1,8 \times 1,7 + 3,8 \times 2,1 +$
 $+ 1,30 \times 2,80) \times 100 = . 3.253$ „
-
- Разом цегли . 19.922 шт.

- II. Вапни негашеної: 1) на підмурок . . 90 п.
 2) на підлогу . . . 15 „
-
- Разом вапни . . 105 п.

III. Піску сухого чистого на розчин, горище кб. сж. 1.

IV. Глини на груби, піч, горище, на стіни „ „ 1,5.

V. Дерева кругляку:

- 1) підвалин дуб 5-ти в. пог. сж. 33.
- 2) сіх дуб. або сосн. 5-ти в. довж. 5 арш. шт. 30 зокола.
- 3) „ „ „ „ 4-х в. „ „ 10 всередині.
- 4) „ „ „ „ 5 в. „ 6 „ 7 на піддаштя.
- 5) „ „ „ „ 4 в. „ 5 „ 10 „ „
- 6) на верхнє дерево у 2 ряди, 4-х в. пог. сж. $33 \times 2 = 66$.
- 7) на 2 сволюки липові чи дуб. 6-ти в. довж. 4 сж. шт. 2.
- 8) трямків сосн. 4-х в. довж. 2 сж. шт. . . . 40.
- 9) на стіни (в закидню) з обаполів від 2-3 в. зав-
 товшки шир. 4 в. п. с. $12 \times 40 \times 1,4 = . . 672$.
- 10) на крокви сосн. 4 в. довж. 3 сж. (через 2 арш.) пар 10.
- 11) „ „ „ „ „ 1,5 „ „ „ „ „ 4.
- 12) „ „ „ „ „ 1 „ „ „ „ „ 4.

- 13) наріжників 4 сж. пар 2.
 14) на бантини 3-х в. пог. сж. 2,00 шт. 10.
 15) на лати під глиносолом. чи солом. покрівлю че-
 рез $\frac{1}{2}$ арш. покрівлі кв. с. 64.
 Лат $2\frac{1}{2}$ " п. с. $64 \times 8 =$ 512.

VI. Д о щ о к:

- 1) на стелю під глину 2" п. с. $32,5 \times 11 =$. 357,5.
 2) на призьбу $2' \times 5$ в. пог. сж. $15 \times 2 =$. . 30.
 3) на вікна літні, що одчиняються, та зимові
 суцільні з сосн. дощок $2\frac{1}{2}$ " завтовшки кв. арш.
 вікон $7 \times 2,25 = 16,75$, дощок пог. арш.
 $16,75 \times 2 \times 1,6 =$ 107,2.
 4) на віконниці та лиштви коло вікон дощок
 $1\frac{1}{2}$ " 6-ти в. п. арш. 81.
 5) на двері (шт. 9) дощок 2" п. арш. $12,5 \times 9 =$ 112,5.
 6) на сходи та ганок 2" п. с. 27.
 7) на стелю поїд стріхою, на піддашші дощок
 $1" \times 4$ в. 9 арш. шт. $5 \times 12 =$. . 60.

VII. Соломи пуд. $64 \times 4 =$ 256.

VIII. Скла звичайного розм. 1×1 арш. аркушів 40.

До цього ще треба додати гвіздки, скоби для кроков, шнури та завіси для дверей та вікон, дверцята, заслонки та инше приладдя залізне для печи та грубок, олія та фарба для вікон та иншого, що буде краситися, крейда для побілки стіни в середині по глиняному тинкуванню.

Збудувати таку хату, приймаючи на увагу умови праці на селі та робочі руки, обійдеться приблизно в 1.000-1.200 карб. зол.

Цю-ж-таки хату, досить значну на розмір, можна як хоча зменшити, лишаючи план її та пропорції в розмірі помешкань подібним.

III. Проект хати мурованої—рис. 78-83.

Хата на два поверхи—1-й—мурований, 2-й—дерев'яний. На рис. 78 та 79 плани цієї хати.

Внизу—хата з піччю та плитою, кімната та хатина. Крім того, є теплий передпокій та сіни. На горі—дві кімнати розм. 6×6 арш. та 6×5 арш., що досить добре вікнами освітлюються.

Стіни на 2-му поверсі зроблені з соснових пластин 3-х верхкових «у закидню».

На рис. 80 чоло хати. Мури злегенька пошпаровані та побілені вапною; покрівля висока, дахівкою ганчарною вкрита. Праворуч від сіней на 4-х сохах піддашшя, на яке два ходи —

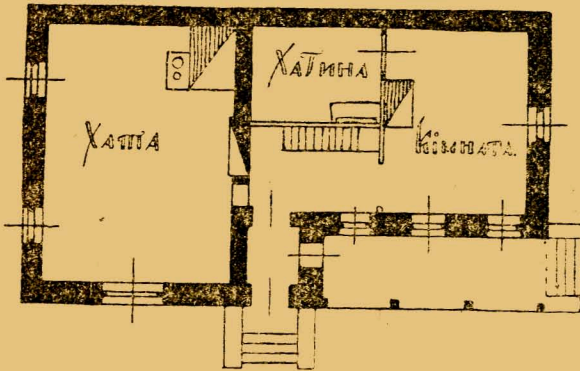

Рис. 78. План хати мурованої.

і з хати, і з надвору. Вікна горища на 5 вікон, ганком з розмальованим начільником виступають.

На рис. 81 причілок хати, чотири приступки ведуть на піддашшя. Унизу на причілку одне вікно з розмальованою ві-

конницею виходить, нагорі вікно трійчатє. Під стріхою орна-

мент з пташок. На рис. 82 поперечний розріз хати, на котрому висота кімнат зазначена унизу 1,50 сж., себ-то 4,5 арш., вгорі 1,30 с., себ-то коло 4 арш. Підлогу в такій хаті краще будувати з 2" дощок «під комирець», укладених на підвалинах. Стіни змуровані у 2 цеглині, себ-то в 12½ верхків, підмурок у 2½ цеглині.

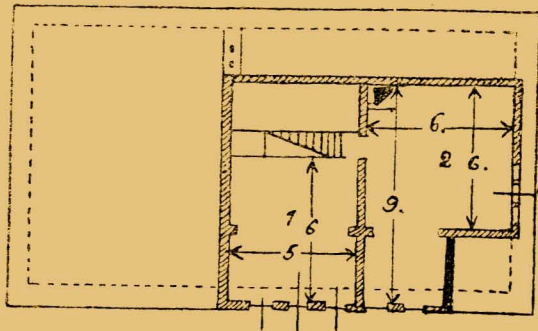

Рис. 79. План горища.

На рис. 83 загальний вигляд хати-будинка, що дає і в масі і в подробицях українську будівлю для нашого села чи робітничої оселі. Мурована хата вкрита ганчарною дахівкою становить той економічний ідеал нашого селянина та робітника, до котрого (ідеалу) вперго мусимо як-найшвидче наближатися, приймаючи на увагу добру глину, яку маємо досить по всіх місцевостях України.

На рис. 84 план садиби в $\frac{1}{2}$ десятині квадратної, де є повна можливість розпланувати поруч з будівлями садок, що захищає сусіду від пожежі.

Рис. 80. Чоло хати мурованої.

Під чч.: 1) хата, що від вулиці на 4 сж. відступає, 2) комора, що у садку стоїть, дверима лише на двір виходить,

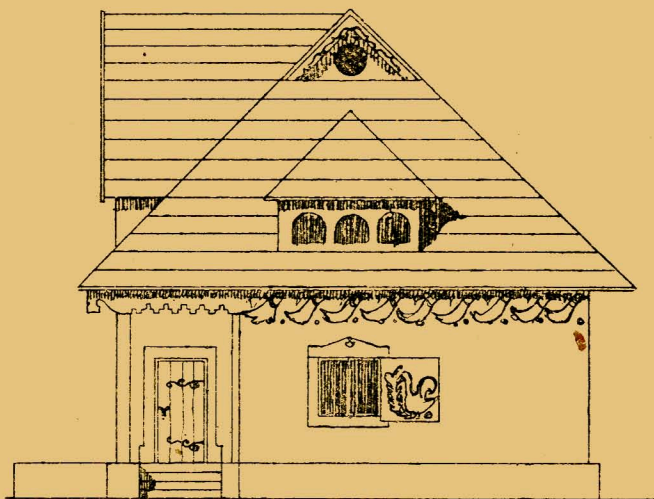

Рис. 81. Причілок хати.

3) повітка на дрова та реманент всілякий господарський, 4) стайня на коні та корови, то-що, 5) саж на вигодівлю свиней, 6) відхідок з ямою вигрібною, мурованою краще, 7) криниця та корито для худоби, 8) клуня, що на вгороді стоїть.

IV. Будівлі сільсько-господарські.

На рис. 85 садиба в $\frac{1}{2}$ десятині з довжиною по вулиці 25 сж. На ній: 1) хата, 2) комора, 3) льох, 4) повітка з возівнею, 5) стайня, 6) клуня, 7) криниця.

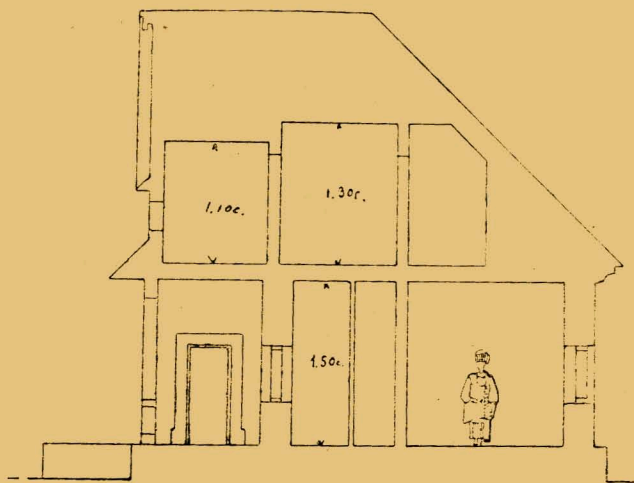

Рис. 82. Розріз хати впоперек.

Розгляньмо ці будівлі, окрім хати та криниці, котрі були вже на рис. 66-73 та 45.

Рис. 83. Загальний вигляд хати.

Комора (рис. 86-88) розм. 2×2 сж. всередині, з піддашшям на чолі в $1\frac{1}{2}$ арш. Комора на торчах дубових чи на цегловому підмурку стоїть. Стіни в неї рублені з пластин соснових. Вкрита глиносоломою чи соломною.

Льох (рис. 89) розм. 5×8 арш. в плану, заввишки у льосі 3 арш. Стіни з пластин «ушули», по кроквах дебелих, що зарубані у верхнє дерево нарівні з землею, покладено пластини, поверх них солома, шар землі та дереном вкрита покрівля. Шия посередині з сходами (9-10).

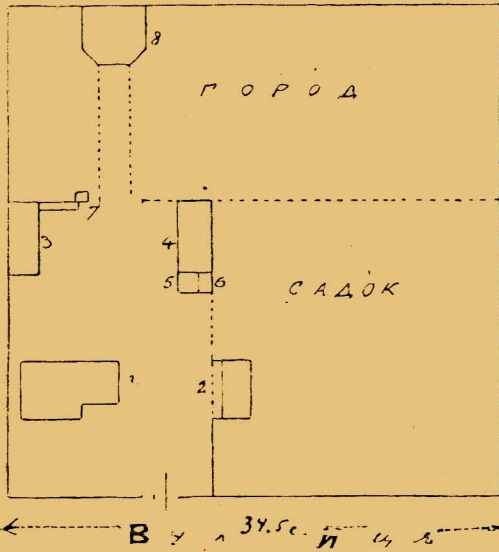

Рис. 84. План садиби в $\frac{1}{2}$ дес.

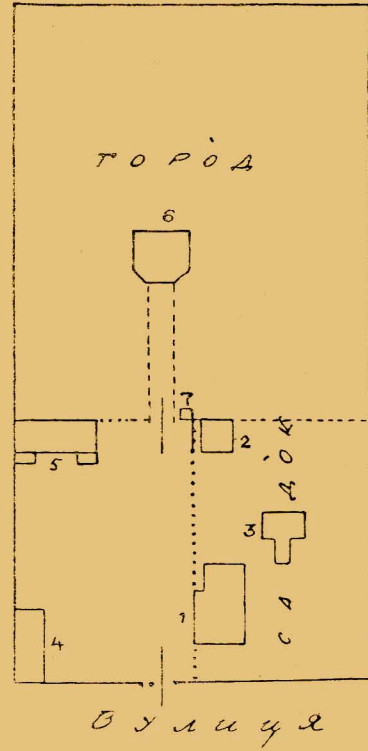

Рис. 85. План садиби в $\frac{1}{2}$ дес.

Повітка. Поміж двох повіток, розм. кожна $6 \times 4\frac{1}{2}$ арш., — возівня $5\frac{1}{2} \times 5\frac{1}{2}$ арш. Стіни дерев'яні в закидню, бо хворостяні, обмазані глиною (рис. 90).

Рис. 86.

План комори.

Рис. 87.

Чоло комори.

Рис. 88.

Причілок комори.

Стайня (кінниця) — рис. 91-92.

Праворуч — коні, ліворуч — рогата худоба; посередині проти вхідних дверей, за невисокою перегородкою хлів для

дрібних (телята й вівці); на чолі два сажі для свиней, з окремими від стайні дверима.

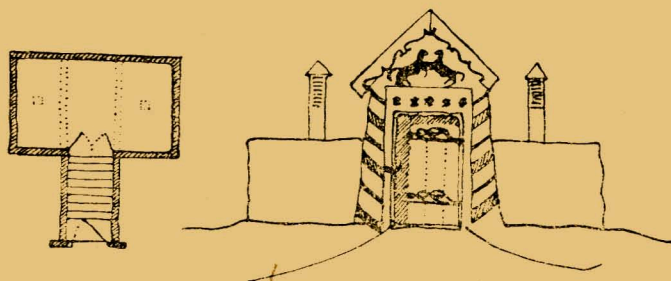

Рис. 89. План та чоло льоху.

Для обміну зіпсованого повітря свіжим улаштовані дві витяжних труби, котрі починаються від стелі та вище покрівлі на 1 арш. закінчуються.

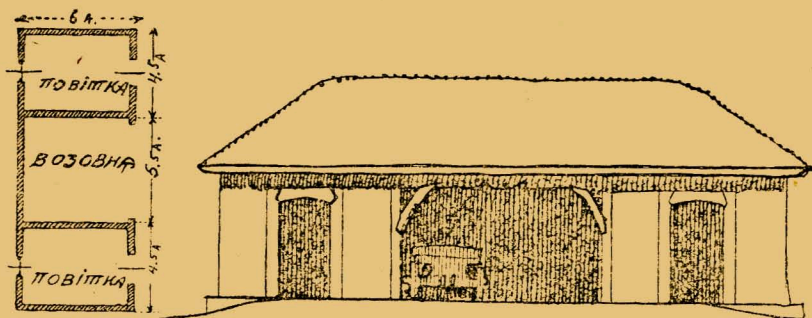

Рис. 90. План та чоло повітки.

Сіно на горищі можна тримати, для того з причілку драбину прибудовано — рис. 92.

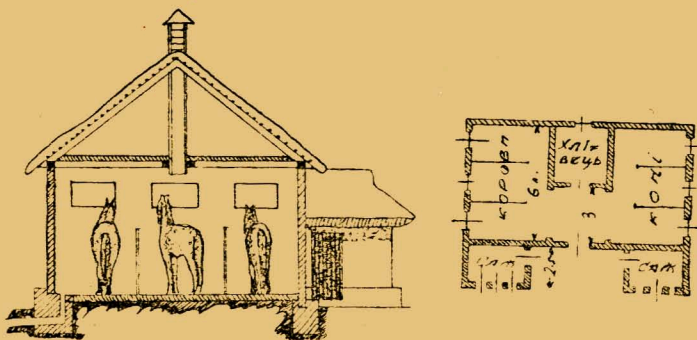

Рис. 91. Розріз упоперек та план стайні.

Стіни дерев'яні в закидню, на підмурку невисокому, або з лози плетені на сохах та пошпаровані глиною. У підлозі

долівкою чи з дошок по підвалинах зробленій для відводу сечи з просмоляних дошок рештаки зроблені, що відводять її

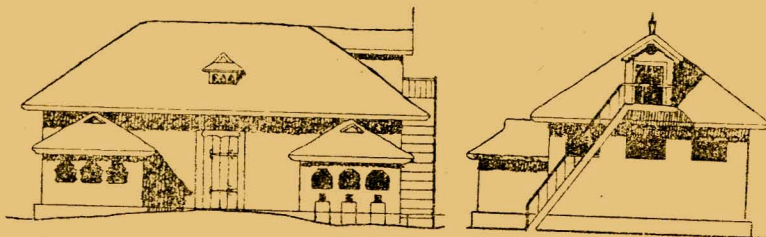

Рис. 92. Чоло та причілок стайні.

в город чи в спеціальну для цього зроблену кривницю каналізаційну («гнойовище»).

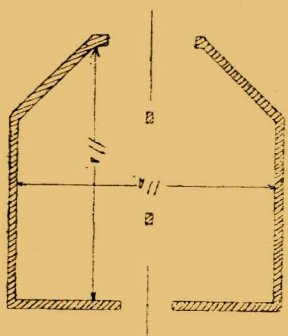

Рис. 93. План клуні.

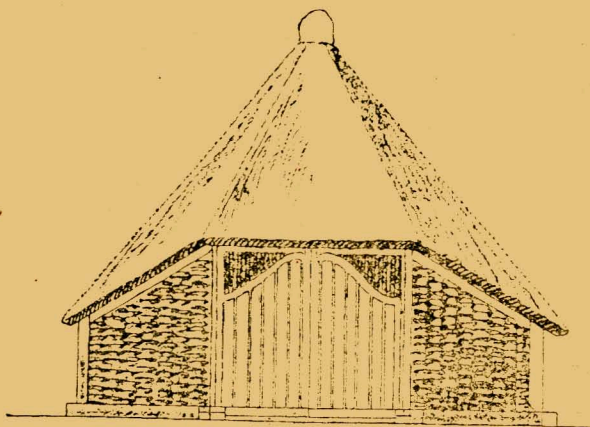

Рис. 94. Чоло клуні.

Клуня (рис. 93-94), розмір її 4×4 сж., спереду кутки зрізані у неї — чолова стіна має широкі й високі ворота, щоб проїхати возом з снопами. Стіни на сохах дебелих з лози плетені, іноді з дошок у закидню. Покрівля висока солом'яна з гребенем, тримається на двох дебелих сохах в землю закопаних. Проти великих воріт менші й не такі високі для проїзду у-порожні та для протягу повітря підчас віяння зерна.

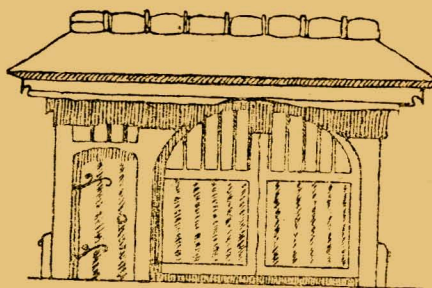

Рис. 95. Брама.

Брама. Для в'їзду в чистий двір на рис. 95 спроектвано браму з хвірткою. Брама на дві половини на шпугах залізних, хвіртка-ж на одне полотнище зроблена.

Для в'їзду-ж в господарський двір треба робити ворота або з високою перекладиною, або зовсім без неї, щоб високим возом з соломою та снопами в'їхати.

На цьому й закінчимо розгляд господарських будівель.

Будівництво негорюче.

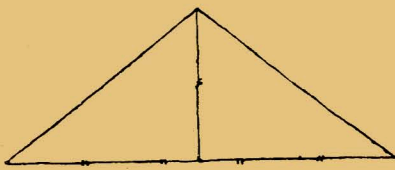
Боротьба з найбільшим лихом на селі — пожежами завсіди повинна звертати найбільшу увагу до себе.

Б. земства, починаючи з 1908 року аж до війни, дбали про поширення в сільському будівництві матеріялів негорючих та разом з тим і приступних людності по ціні. Практика виробила багато таких матеріялів та й нових до того невідомих засобів роботи; декотрі з них населенням були залюбки прийняті, декотрі не прийнялися, завдяки їх чи дорожнечі, чи якомусь іншому ганджу.

Будівля буде негорюча, коли її стіни та покрівля збудовані з негорючого матеріялу. Надалі розглянемо зокрема негорючі покрівлі та стіни.

І. Покрівлі.

Найбільш годящими та по ціні відповідними матеріялами на покрівлю селянських будівель можна вважати покрівлі:

2 : 5.

Рис. 96. Нахил глиносолом'яної покрівлі.

1) глиносолом'яну, 2) дахівкою, 3) шиферну.

1. Глиносолом'яна покрівля, котру запропонував новгородський селянин Адамов, вимагає досить крутого нахилу — $\frac{2}{5}$ (рис. 96). Опис робити такий: поверху кроков нашивають лати з $1\frac{1}{2}$ в. \times $1\frac{1}{2}$ жердок через 8-9 вершків одна від одної, нижня лата на $1\frac{1}{2}$ -2 вершки від края крокви; далі починаючи знизу укладають солом'яні снопи, у глиняному розчині вимочені. Робиться це в такий

спосіб. Коло будівлі, котру мають вкривати, викопують дві ями: одна за-для глиняного розчину спухово розміром вгорі $2 \times 1\frac{1}{2}$ арш., глибиною $1\frac{1}{2}$ арш., друга, де мовнуть снопи з сторчовими боками, розміром угорі $2\frac{1}{2} \times 2\frac{1}{2}$, глибиною теж $1\frac{1}{2}$ арш.

В першій копанці готують глиняний розчин з масної глини — бо піскувата глина для цієї мети зовсім непридатна — гушчіння подібного до добрих вершків. В цей розчин окунають на короткий час тоненькі сніпки завтовшки як охопити обома долонями рук (хунтів 4-5) та зараз перекладають сніпки у другу копанку гичками до стінки, колосом в середину. Другий ряд (шар) навхрест першому, третій як перший. Далі беруть пецбром з копанки розчин та й виливають на укладені сніпки, аж поки він вийде поверх сніпків. Тоді робітник лізе в копанку і починає ногами мняти сніпки, аж поки глина просякне їх цілком, що й буде помітно, скоро припиняться бульбашки. Тоді знову укладають 3 ряди сніпків вимочених у глині та знов-таки мнуть ногами і так аж поки вся копанка буде сповнена шарами сніпків. Лишають їх на добу в копанці, після виймають їх та становлять їх коло будівлі на 12-20 годин, аж поки стече з них глиняна гуща, тоді вже сніпки будуть виготовлені; їх підіймають журавлем на покрівлю, де вмючий майстер розкладає, розв'язуючи їх. Укладають їх рядками, починаючи знизу, перший шар гичками донизу, інші шари сніпків униз колосом. Кожний верхній шар на $\frac{2}{3}$ вкриває сумежний нижній, гичками проміж лат. Щоб покрівля була міцна та рівна, її підчас роботи прибивають дерев'яною лопатою та розчісують особливими граблями з 4" цвях, понабиваних на дерев'яну колодочку, що прибита до держална.

На гребені сніпки перегинаються по обидва боки. Покрівля буває в $2\frac{1}{2}$ -3 в. завтовшки, себ-то на 1 кв. сж. витрачено $2\frac{1}{2}$ -5 пуд. соломи.

Щоб стріха покрівлі вийшла рівна, її або обрізують по шнурі косою, або набивають на край кроков дошку, в яку упирають гичками сніпки. Покрівля, поки ще не висхла, важить 15-18 пудів (1 кв. сж.), тому крокви підпирають тимчасово підпіркою. Висхла покрівля важить удвоє менш — 8-9 пуд. на 1 кв. сж.

Солома для покрівлі годяща ручного умолоту, ніяк не м'ята, гаразд умолочена, инакше зернята, що залишаться, можуть зарости та зіпсувати корінцями покрівлю. Що-весни глиносолом'яну покрівлю треба ремонтувати, поливаючи її розчином, та розчісувати гребінцем. Тоді така покрівля зможе жити довго — 15-25 років.

Вартість 1 кв. сж. покрівлі, не рахуючи кроков, буде виходити з такого обрахунку в золот. довійськ. карб.

1) лати $1 \times 1\frac{1}{2}$ в.	15 пог. сж. \times 7 коп.—	1 кб. 05 к.
2) Цвяхи 4" до них	ф. $1,20 \times 6$ „	— 07 к.
3) Соломи пуд	5×15 „	— 75 к.
4) Глини кб. сж.	$0,012 \times 5$ „	— 07 к.
5) Теслярів роб. дн.	$0,20 \times 1,50$ „	— 30 к.
6) Робітників „ „	$1,3 \times 70$ „	— 91 к.
7) Струмент (амортизація)		— 05 к.

Разом 1 кв. сж. 3 карб. 20 к.

Глиносолом'яна покрівля, завдяки тому, що дешева та в роботі не складна, добре поширилася в Росії; на Україні вона ще недавно, з 1911 року і значного поширення не встигла придбати та навряд чи й придбає, як прийняти на увагу побутовий консерватизм українського селянина.

2. Гарна на вигляд, довго служить та не вимагає ремонту покрівля з дахівки чи ганчарна чи цементова.

Цементова дахівка вироблюється з цементу (1 частина) та піску (дві-три част.) на особливих пристосованих до такого виробу варстатах («станках»). Вони бувають різного типу, найбільш поширені були в майстернях б. губерніяльних земств на Україні варстаті «Симплекс» (р. 97).

Розміром цементова дахівка $5\frac{1}{4} \times 8\frac{3}{4}$ верш.; на 1 кв. сж. йде 65-68 шт. За-для покриття наріжників та гребеня вживають дахівку іншої форми «ковики» (рис. 98), що в розрізі подібна до дзвона. Вироблюється ця дахівка на іншому варстаті з місива піску 3-4 ч. на 1 ч. цементу. Виробляти дахівку на варстаті річ не складна, кожний селянин легко з цим уявляє; далі розкажемо про те, як робиться з дахівки покрівля.

Крокви з латами повинно установити можливо рівніше — щоб поверхня покрівлі під дахівку була рівною площею, бо від цього залежить міцність всієї покрівлі. Крокви для покрівлі становлять круті, вгору на $\frac{1}{3}$ - $\frac{2}{5}$ частини розміру завширшки будівлі. На лати під покрівлю йдуть рейки («бруски») завтовшки від 1 вершка до $1\frac{1}{2}$ в. залежно від того, як густо стоять між собою крокви. Між латами $7\frac{1}{2}$ в. Почи-

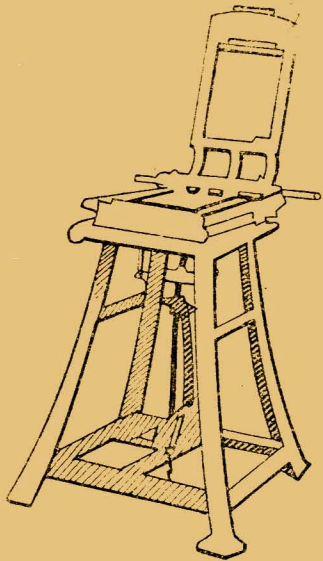

Рис. 97. Варстат «Симплекс» для виробу цементової дахівки.

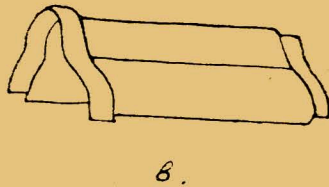
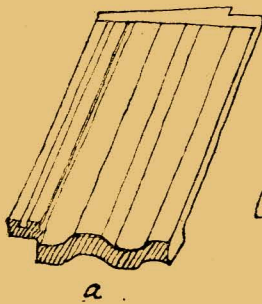

Рис. 98. Цементова дахівка.
а—рядкова, б—наріжна.

нають прибивати лати знизу, першу у самого краю кроков, потім вгорі, де звязані крокви, дбаючи за те, щоб укладена дахівка по один бік покрівлі відходила від дахівки на другім боці не більш як на $\frac{1}{2}$ в.

Щоб знати, скільки рядків дахівки вклядеться на одному боці покрівлі, треба віддалення між верхньою та нижньою

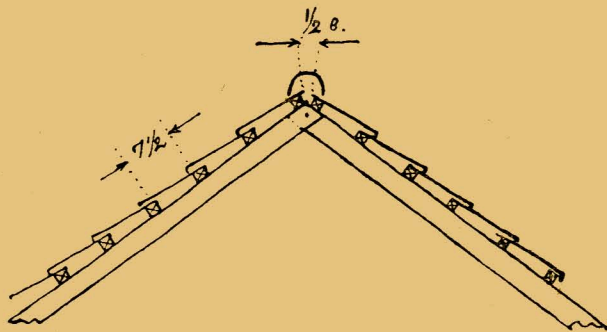

Рис. 99. Покрівля дахівкою.

латою поділити на ціле число так, щоб в часному мати не більше $7\frac{1}{2}$ в.; тоді по знайдених на кроквах одмітках прибивати лати, вивіряючи модлом віддалення mezi ними. Через те, що, починаючи з 2-го рядку, кожна дахівка лягає своїми

лапками на нижню дахівку, щоб увесь нижній рядок мав нахил однаковий з усіма верхніми рядками, першу лату беруть товстішою на 1" або пришивають до лати вузьеньку шалівку.

Укладають дахівку від першого рядку знизу.

Коли проміж лат не менш як $7\frac{1}{2}$ в., поміж лапками вищої та вінцем нижньої дахівки утворюється невеличка щілина, необхідна «про запас», коли з часом уклякнуть крокви та трохи розтягнуться рядки дахівки. В місцях, де кожний рядок стикається з рядком сусідньої площі, утворюються такі косинчики, які одрубують та підшлюють на місці підчас роботи. Гребінь

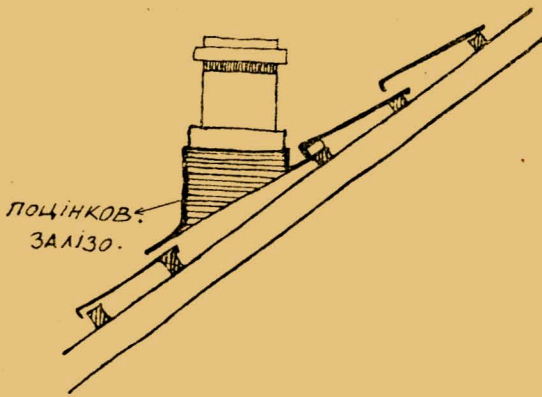

Рис. 100. Покрівля дахівкою коло димарів.

угорі та острішки на боках вкривають окремою дахівкою жолобчастою— «кониками».

Щоб не зривало вітром у бурю дахівку, через дві у третю дахівку прив'язують дротом до лати. Дріт чіпляють до виробленої в дахівці перечки знизу, в якій є маленька дірочка.

Коло бовдура («димаря»), щоб не заходила вода, роблять з заліза, краща поцинкованого, такий комір відлогий. Дахівка, яка вища від димаря, своїми лапками лягає на залізо, ту-ж дахівку, що нижча від димаря, вкриває залізо (рис. 100). Щоб ходити по дахівчаній покрівлі та не потрощити крихкої дахівки— кладуть на залізні скаби в крокви дерев'яну дошку з набитими перечками. Головна перевага дахівки перед іншими покрівельними матеріалами це те, що вона не потребує ремонту. Розбиту дахівку каменем легко зразу перемінити. З часом, коли укладена дахівка вже уклалася, улягла, її підмазують з середини знизу вапняним розчином, додавши до нього коров'ячої вовни. Тоді навіть сухий дрібний сніг не буде задуватися вітром на горище.

Покрівля дахівкою довго служить, не пускає води, хороша на вигляд, не нагрівається так сонцем, як, скажемо, залізо, тому на горищі влітку холодок.

Важить 1 кв. сж. дахівки 8-9 пудів, вартість її складається така (в довійськових карб.):

1) лати 2" — 8 пог. сж. по 12 коп.	96 коп.
2) цвяхи 4' — 0,80 х. по 6 коп.	05 „
3) цвяхи 1" (прив'язувати) 0,25 по 10	03 „
4) дроту 0,25 х. по 8 к.	02 „
5) вапняного розчину 0,0015 кв. сж. по 40 карб.	6 „
6) дахівки 0,068 тисяч по 35 карб.	2 карб. 38 „
7) теслярі 0,20 днів по 1 к. 50 к.	30 „
8) робота покриття та підмазування з прив'язуванням	27 „
9) додаткові витрати	1 карб. 89 „
<hr/>	
Разом	5 карб. 96 к.

У додаткові витрати входять: роботи на ріжках, «ковики», залізний комір коло димаря, зроблення дерев'яного ходу та т. п. Додаткові витрати в 1 карб. 89 коп. вираховані для покрівлі в 25 кв. сж. Коли-ж площа покрівлі більша, додаткові витрати будуть менші.

Ганчарна дахівка вкривається так само як вищезазначена цементова. Ганчарна міцніша од цементової дахівки, не така крихка, тому довго служить. На Україні (Волинь, Поділля) ганчарна дахівка вживалася з давніх-давен. Відомі будівлі XVI віку вкриті по сей день ганчаркою без ремонту.

Можна з твердим упевненням сказати, що для України з її прегарними глинами найкращою покрівлею в недовгому часі буде дахівка ганчарна.

3. Покрівля з штучного шиферу. Перед війною ця покрівля здобула зацікавлення та певну прихильність до себе з боку людности, завдяки своїй легкості, міцності, простоті, красі, відсутності ремонту; та як-би не її порівнююча дорожнеча, ця покрівля певне перемогла-б та витиснула всі інші.

Штучний шифер робиться з цементу та азбесту тоненькими таблицями (картами) розм. напр. 40 × 40 см., завтовшки в 4 мм. Така карта шиферу міцна, не пускає води, не крихка, досить пружиниста.

Для покриття шифером треба по кроквах укладувати суцільне рештування, хоча можливо лишати деякий прозір між дошками.

Існують різні засоби покриття та різні розміри таблиць, так напр., зазначений вище розмір 40×40 см. належить до французького шиферу, у котрого два протилежні ріжки зрі-

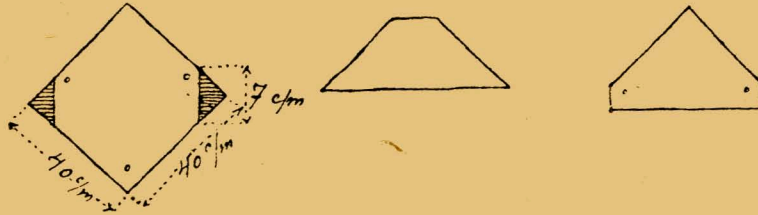

Рис. 101. Карти шиферу.

- a—ціла карта.
- b—половина карти по зрізаних ріжках.
- c— „ „ по гострих ріжках.

зані, розмір зрізу 7 см. Таблиця має 3 діри, дві по краях зрізу та одна в кутку; це для цвяхів та шпонки.

На покрівлю уживають цілі карти, половинки по зрізаних ріжках та половинки по гострих ріжках (рис. 101).

Покривають шифером знизу до гори; першим рядком ідуть половинки по зрізаних ріжках, прибиваючи їх гвіздками до

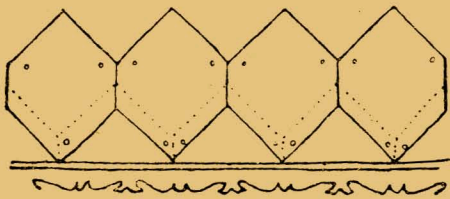

Рис. 102. Покриття шифером.

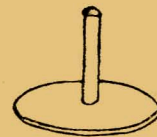

Рис. 103.
Цвях до шиферу.

рештування. Другий ряд прибивають так, щоб зрізані ріжки приходились проти вістря першого ряду (рис. 102). Перший ряд з'єднується з другим мідяними цвяхами з круглими плескатими головками (р. 103); цвяхи ці проходять знизу в місці, де половинки 1-го ряду стикаються зрізами, виходять надвір через дірку шиферу в 2-му рядку та загинаються униз.

Далі— третій і інші рядки аж до самого гребеня укладаються так само. На гребені можуть вийти половинки

більші чи менші; їх легко ламати від цілої карти, коли особливим різачком надрізувати карту. Так само й на боках, коло нарізників можуть виходити більші чи менші половинки зрізані по гострих різках.

Иноді вкривають дах шифером різноманітного кольору, викладаючи якісь визерунки навіть. Цього рекомендувати не можемо, з естетичних та архітектурних міркувань. Значно краще, коли покрівля одного рівного спокійного кольору; в данім разі ясно-сірого.

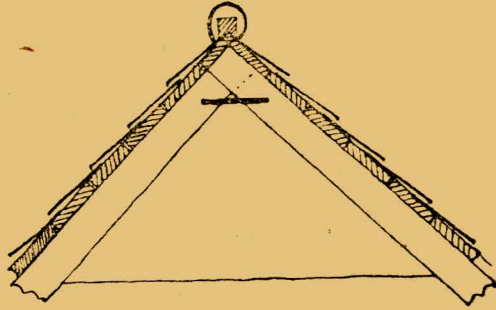

Рис. 104. Покриття шифером гребеня.

Коники по гребеню та нарізниках краще укладати по рівній опилянній латі (рейка), що на ню й одягаються та прибиваються коники (рис. 104).

Вага шиферної покрівлі $2\frac{1}{2}$ -3 п. на 1 кв. сж.

Вартість 1 кв. сж. в довійськових карб. така:

1) дощок $\frac{3}{4}$ " (шалівка) 12 п. с. по 13 к.—1 крб.	56 к.
2) гвіздків 3" 1,25 х по 6 к.	08 „
3) гвіздків та кнопок	27 „
4) шиферних карт шт. 44×11 4 крб.	84 „
5) теслярів днів 0,50×1,50	75 „
6) укривальщикам	20 „
7) додаткові роботи	97 „

Разом 8 крб. 67 к.

Додаткові роботи такі-ж що й для покрівлі дахівкою, виходячи з вартости 1 кв. сж., вирахованої при покрівлі площею в 1 кв. сж.

4. Покрівля солом'яними коцями. В Росії, на сході, переважно в Уфимщині поширено цю покрівлю. На Україні вона мало відома, дослідів тут не робилося над нею, проте вважаємо за потрібне розповісти про неї.

На особливих варстатах з соломн тчуть килими («кобёр», «коць») на нитяній основі в 4-5 рядків. Коці ці завширшки

1¹/₄-1³/₄ арш., довжиною-ж від 3-5 арш. В ямі з глиняним густим розчином вимочують ці коці близько доби. Після того їх виймають, підносять на покрівлю та укладають, починаючи знизу. Перший ряд укладають рівно, щільно з'єднуючи край до краю коці. Другий ряд кладуть, перекриваючи перший на половину чи на три чверті. Таким чином буде або в 2 або в 3 шари покрівля завтовшки. Закінчену укладену покрівлю ще раз мочать густим глиняним розчином, притискуючи її лопатою дерев'яною. Гребені та наріжники вкриваються такими-ж коцями, перегинаючи їх по обидва боки гребеня.

Таким чином, покрівля ця завтовшки в 2-2¹/₄ в., як свідчать ті техніки, що її рекомендують, цілком негорюча.

Вартість 1 кв. сж. такої покрівлі:

1) лат 1 в.-1 ¹ / ₂ в. 10 п. с. по 7 к.	70 к.
2) гвіздків 4" 0 80 х. по 6 к.	05 „
3) солом'яних килимів 2 ¹ / ₂ сж. по 16 к.	40 „
4) гвіздків 3" для прибиття 1-го ряду × 0,5	03 „
5) теслярі днів 0,20 × 1 крб. 50 к.	30 „
6) робота покриття	25 „
7) додаткові витрати	62 „

Разом 2 крб. 35 к.

Хоча покрівля ця й негорюча, проте вона служить не більше за звичайну солом'яну, бо дощем розмиває глину. Щоб запобігти цьому, рекомендуємо таку нову покрівлю помазати цементовим розчином (1 ч. цем. : 3 ч. піску), або дешевше — вапна — 8 ч. : піску 6 ч. : глини 3 ч. На цьому закінчимо про негорючі покрівлі та розглянемо негорючі стіни.

II. Негорючі стіни.

З великої кількості різних негорючих стін, зазначимо найбільш випробувані, які заслуговують уваги та рекомендації. Це такі стіни:

- 1) саманні, 2) вапняні-піскуваті, 3) герардівські, 4) бетонні (бетонітні).

Зазначені стіни важкі, тому такі стіни треба становити на підмурку з цегли, каміння чи грузу на цементовому (1:5), вапняному (1:3) чи навіть деколи й глиняному розчині. Завглибшки підмурок від 1-1½ арш.

1. Саманні стіни робляться з саману — неопаленої цегли; до глини додають соломи, для міцности, домішувати ж коров'ячого гною не радимо, з причин гігієнічних. Саман буде добрим, коли до глини додати відповідну кількість соломи — що треба наперед виявити, зробивши кілька дослідів — добрий саман, висхнувши на сонці не репається. Чим глина масніша, тим треба більше соломи. Коли глина аж надто масна, додають до неї піску.

Щоб виробляти саман, вживають дерев'яну форму (р. 105).

Зформований саман лишають на місці — аж поки його висушить сонце, через 3-5 тижнів. Готовий саман кладуть в стіни на глиняному розчині, так само перев'язуючи ряди саману, як у звичайних цеглових стінах.

Розміром саман буває різний, але найкращі розміри такі — 8×4×3 вершки. Для хати стіна кладеться в 1½ цеглини — 12 в., для холодної будівлі в 1 цеглину — 8 в. та для будівлі нежитлової — ½ ц. — 4 вершки.

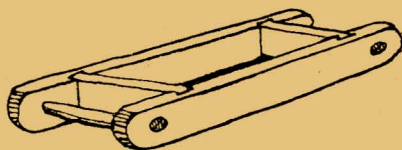

Рис. 105. Форма для саманної цеглини.

Спідня частина саманної будівлі повинна бути обкладена опаленою цеглою завтовшки в ½ цеглини та заввишки на 7-8 рядків цегли, покладеної на цементовому розчині. Крім того, щоб вогкість з підмурку не перейшла на стіни, треба класти на підмурок зверху шар толю в 2 ряди, чи шар смоли, звареної з вапном, завтовшки в 1 см. Щоб захистити стіну від дощів, треба покрівлю робити з напуском на двір не менш, як 12 вершків.

Саманну будівлю легко тинкувати яким завгодно тинком, чи то цементовим та вапняним, чи то глиняним. Тинкувати саманну хату необхідно не зразу як закінчена будівля, а згодом, коли стіни осядуть трохи та встояться, це приблизно через рік, інакше все тинкування порветься та полущиться.

Приймаючи це на увагу, треба по-над верхняками луток лишати на цю осадку щільну розміром в $1\frac{1}{2}$ в., котра пізніше сама закритється, або-ж замазати її глиною з соломою. Належним робом виготовлений саман, та укладений в стіни, добре захищений від води, буде добре й довгий час міцно стояти, а сама хата буде тепла, суха та гігієнічна. Такі саманні будівлі вживаються на степовій Україні, де мало лісу; приймаючи-ж на увагу їх невисоку вартість, порівнюючи з деревом, ці будівлі треба широко рекомендувати та вживати.

Вартість 1 кв. сж. стіни в 12 в. = $1\frac{1}{2}$ самана з призьбою цеглою обмурованої буде така:

1) цегли 0,08 тисяч по 20 крб.	1 крб. 60 к.
2) вапни 0,60 пуд. по 25 к.	— 15 „
3) піску 0,0054 кб. с. по 8 крб.	— 04 „
4) соломи на саман 3 пуди по 15 коп.	— 45 „
5) вироблення 280 шт. самана по 0,7 к.	1 крб. 96 „
6) будівля стіни (кладка)	1 „ 65 „
Разом.	5 крб. 85 к.

Увесь тягар покрівлі переймають саманні стіни через дерев'яну звязь в $3\frac{1}{2}$ в. завтовшки, яка покладена зверху по стіні.

2) Вапняні-піскуваті стіни—набиваються в спеціальних формах з дошок, які пересувають на бік та вгору, причому форми ці встановлюють і на свіжу стіну. Набивають стіни розчином досить густим, куди входить 1 ч. цементу, 5 ч. вапняного тіста та 45 ч. піску. Робота йде так: в прилаштовані дерев'яні форми насипають 4-5 в. піску, далі кладуть шар розчину цементу з вапню й починають трамбувати доти, поки з'явиться зверху т. зв. «молоко»; тоді додають другий шар розчину та знову трамбують і так далі поки не наб'ють всієї форми. Тоді розбирають форми та установлюють її в інших місцях будівлі. В тих місцях, де повинні бути вікна чи двері, прибивають дошки до перечок в формах, таким чином лишається вікно, в котре становлять лутки. Над дверима та вікнами до розчину додають для більшої міцности цементу в 4-5 разів більше. Зверху стіни кладуть дерев'яну звязь, що на ню опирають крокви. Стіни ці теплі, гігієнічні, довго стоять і недорогі.

Вартість 1 кв. сж. стіни:

1) вапна 10,2 пуд. по 25 коп.	2	крб.	55	к.
2) цементу 2,25 пуд. по 45 коп.	1	„	01	„
3) піску 0,28 кб. с. по 8 крб.	2	„	24	„
4) мулярів 0,28 дн. по 1 крб. 50 к.	—		38	„
5) робітників 3,50 „ по 70 к.	2	„	45	„
6) амортизація дерев'яної форми	—		07	„
Разом				
8 крб. 70 „				

3. Герардівські стіни, або цеглові стіни, в середині яких кладуть суху землю, торф, жужелицю та подібний матеріал, що не пускає холоду, вигадав інженір Герард. Роблять їх на рівному та міцному підмурку. Уявляють вони дві цеглові стінки, кожна в $\frac{1}{2}$ цеглини завтовшки (3 в.) та між ними 5-6 вершків. Ці дві стіночки звязують між собою дротяними у три нитки скабами, які зароблюють у кладку. Скаби ці кладуть через кожні 6 рядів цегли та через 12-18 вершків по довжині ряда. Простір між цегловими стінками потроху закидують зазначеним вище матеріалом (зола, жужелиця, торф, тирса, мох, різана солома)*). Герардівська стіна завтовшки 11-12 в., що цілком забезпечує теплоту й сухість помешкання. Вікна та двері викладують звичайним засобом. Коли стіна вгорі закінчується, верхні 3-4 ряди викладують лише з цегли, випускаючи на двір линтву («карниз»). Тоді кладуть стінну звязь з 4-х в. бруса («мауерлат»), котра й держить кінці кроков (рис. 106).

Вартість 1 кв. сж. стіни:

1) цегли 0,41 тис. по 20 крб.	8	крб.	20	к.
2) вапна 4,20 п. „ 25 к.	1	„	05	„
3) піску 0,04 кб. с. „ 8 крб.	—		32	„
4) дроту 1 хунт „ 10 „	—		10	„
5) мулярів 2,85 дн. „ 1,50 „	4	„	28	„
6) робітників 0,30 дн. по 70 „	—		21	„
Разом				
14 крб. 16 к.				

*) Тирса, солома й мох розводять мшией.

Герардівські стіни дуже міцні, довго служать і порівнюючи з цегловими стінами не дорогі.

4. Стіни з порожнявих бетонних каменів. Перед війною різні фірми будівельні старанно рекламували бетонні порожняві каміння та стіни з них. Одначе, трохи згодом науковим дослідом доведено було,

що камені ці були далеко не бездоганні, через те й захоплення ними значно прохоллоло. Все-ж-таки, досліджено — що коли камінь має раціональну будову та стіна завтовшки має певний розмір, будівля можлива цілком задовольняюча.

Типів каменів багато, всі вони робляться на особливих варстатах з бетону чи цементово-піскуватого розчину. В них залишають порожняви, завдяки чому: 1) йде менше матеріялу, 2) зменшується теплопровідність каменя, через що можна робити вужчу стінку, ніж як-би мали суцільні каміння, без порожняв. Укладаючи каміння, треба дбати, щоб порожняви не приходилися одна над одною, бо инакше при сторчових каналах вітер буде проходити ними та прохолджувати стіну. Каміння перев'язуються межи собою, для чого формують не тільки цілі, а й половини та три чвертки ка-

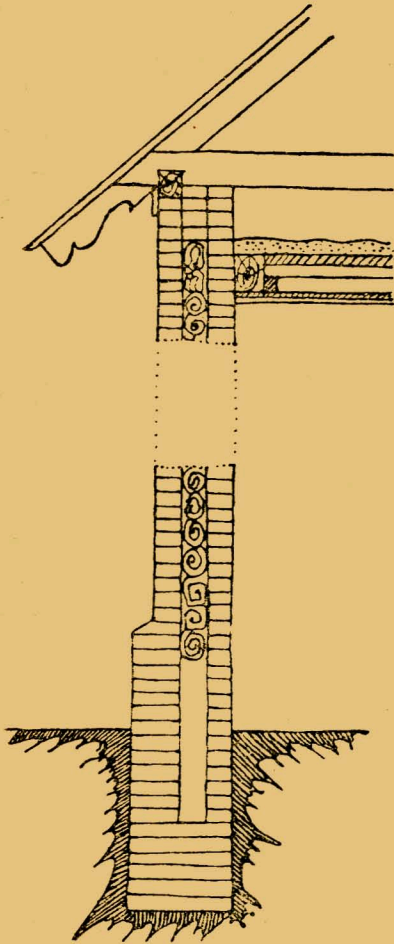

Рис. 106. Конструкція Герардівського муру.

менів. Луки над вікнами та дверима роблять суцільними, набиваючи їх з бетонного розчину на місці, иводі щоб зберегти цементу більше — закладають залізний дріт (арматуру). Завтовшки ці стіни бувають від 12-16 в. Для України досить буде 12-14 в.

Для прикладу зупинімось на камені системи інж. Ливчака. Розмір його $10 \times 4\frac{1}{2} \times 4\frac{1}{2}$ в. (рис. 107).

Він має в собі 9 циліндричних порожняв, які не проходять наскрізь. Найчастіше вони укладаються так, як зазначено

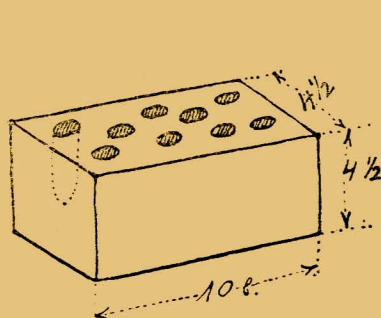

Рис. 107. Порожнявий камінь сист. Ливчака.

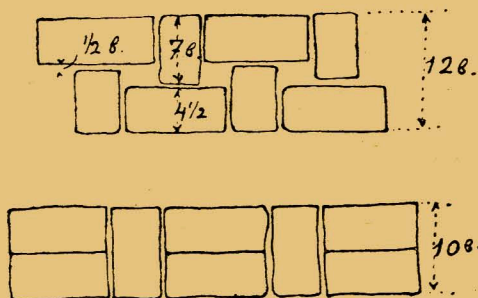

Рис. 108. Стіни з порожнявих каменів.

на рис. та стіна завтовшки в 12 в. Порожнявами камінь кладеться до низу.

Стіна в 10 в. викладається з цілих каменів (рис. 108).

Вартість стіни в 10 в. на 1 кв. сж.:

1) каменів бетонних 94 шт. по 20 к.	10 крб. 80 к.
2) вапни 4,20 п. по 25 к.	1 „ 05 „
3) піску 0,04 кв. сж. 8 крб.	— „ 32 „
4) мулярів днів 1,85 по 1 крб. 50 к.	2 „ 78 „

Разом . . 22 крб. 95 к.

Для наочности вирахуємо вартість цеглової стіни в $2\frac{1}{2}$ ц. (теж 1 кв. с.).

1) цегли 1,025 тис. по 20 крб.	20 крб. 50 к.
2) вапни 10,75 пуд. по 25 коп.	2 „ 69 „
3) піску 0,10 кв. с. по 8 крб.	— „ 80 „
4) мулярів 2,46 дн. по 1 крб. 50 коп.	3 „ 69 „

Разом . . 27 крб. 68 к.

Інші типи негорючих стін (глинобитні, валькові, глинолітні і т. п.) ми не можемо рекомендувати, бо одні з них дешеві й в роботі не складні — не довгий вік стоятимуть, другі-ж

(тип «Неваровича по своїх незадовольняючих прикметах для нашого села негодящі будуть.

Радвладою не видано поки-що повного статуту по будівництву сільсько-господарському.

Але заслуговують уваги дві постанови обов'язкових з сільського будівництва ч. 125 та з протипожежних заходів ч. 126, що видано Київським Губвиконкомом.

Ч^о. 125.

По будівництву сільському.

Догляд безпосередній за будівництвом сільським та містечковим приватного призначення на Київщині згідно з затвердженням про будівництво положенням, тимчасово на Губземвідділі покладено, під загальним адміністраційно-технічним доглядом Управління Губерніяльного Архітекта та його уставов на місцях, а тому Губвиконком постановляє:

1. Забудова нових, також поширення та розвиток існуючих містечок та сіл дозволено лише на основі проєктів, що розглянені п./відділом Сільського будівництва Губземвідділа, після затвердження їх Губвиконкомом, з доповіді Управління Губ. Архітекта.

Примітка: Селом вважається куна садиб, в кількості більш 4-х, найближчі будівлі котрих одна від одної менш 50 сж. віддалені.

2. Всі сільради повинні в термін, що окривідемами встановлюється, скласти технічно правдиві плани своїх сіл, мірилом 0,01 сж. = 50 сж. з нанесенням на них окремих садиб, вулиць, майданів, криниць, громадських будинків, кладовищ, то-що, і передати їх Окружному Інструкторові по Сільському Будівництву. Плани повинні бути з трьома копіями, одна з них лишається у Інструктора, друга йде до Губмеліо-частини і третя до планового архіву при Управлінні Губ. Архітекта.

Примітка. За помилково складений план відповідає Голова Сільради. Такі плани повинні бути перероблені.

3. Щоб припинити безладну та невідповідну в технічному та пожежному відношенню забудову садиб, приписується збудування нових, перенесення та поновлення існуючих сільських будівель приватного призначення провадити з обов'язкової писаної згоди Окрвідзема.

4. Заборонено поширювати село, коли в ньому вже є 250 садиб, нові-ж садиби нарізувати окремо оселями.

5. В нових селах квартали мусять складатись не більш як з 10 садиб.

6. Приписується в селах не робити довгих, більш 1 верстви, вулиць, коли тому не перешкоджають місцеві топографічні умовини, та побільшування села робити в ширину, лишаячи на перехрестях майдани.

7. Ширина вулиць в селах повинна бути не менша 10 сж., перевулків — 6 сж., майданів — у залежності від призначення їх та місцевих умовин.

8. Власники садиб мусять огороджувати ліву, як виходити з двору, межу.

9. Нові садиби повинні мати по вулиці не менш як 15 сж.

10. Житлові будівлі не повинні виступати на вулицю; а відступати від неї не менш 2 сж. Перед хатою від вулиці обов'язково повинні бути посаджені дерева чи кущі.

11. Заборонено становити тини, вкриті соломною чи другою горючею покрівлею.

12. Заборонено становити будівлі, що вкривані соломною, очеретом, деревом та иншим горючим матеріалом, на віддаленні ближче 5 сж. одна від одної. Віддалення це можна скорочувати:

а) до 4-х сж. — за-для дерев'яних будівель, обкладених цеглою або-ж обмазаних глиною та вкритих залізом, дахівкою чи глино-соломною, азбестом та иншими негорючими матеріалами;

б) до 2-х сж. — для будівель, збудованих з негорючого матеріалу (цегли, каменя, глини та инш.) та вкритих негорючою покрівлею.

Примітка. Віддалення між хатами не повинно забудовуватися прибудовами до них чи окремими будівлями.

13. Від сусідньої межі праворуч від вулиці будівлі повинні відступати не менш як на 4 сж.

Примітка. Коли будівлі з негорючого матеріалу, або-ж коли по-над межею насаджено дерева, віддалення це зменшується до 3 сж.

14. Клуні, що будуються або добре перероблюються, повинні бути не ближче як 6 сж. від інших будівель.

Примітка. Коли клуня збудована з негорючого матеріалу та також верита покрівлею негорючою, віддалення це можна зменшити до 5 сж.

15. Заборонено будувати дерев'яні будівлі по-над 2 поверхи, коли нижній поверх кам'яний, над ним не можна будувати вище одного дерев'яного поверху.

16. В двоповерховій будівлі повинні бути подвійні сходи в кам'яній сходовні.

17. Приватні будівлі не повинні бути ближче ніж 10 сж. від будівель громадських (Сельбудинки, Народній театр, то-що).

Віддалення це зменшується до 5 сж., коли будівлі ці будуються з негорючого матеріалу та з такою-ж покрівлею.

18. Заборонено будувати дерев'яні лазні (мільні), кузні та різні сушні і інші будівлі, в котрих розкладають вогонь, ближче 20 сж. від сусідніх будівель. Віддалення це зменшується удвоє для перелічених вище будівель, коли вони збудовані з негорючого матеріалу та покрівлі мають такі-ж.

Примітка. Всі будівлі нові не повинні бути ближче 250 сж. від кладовища. Коли инакше неможливо розпланувати нове село—існуюче кладовище закривається і закладається нове на віддалі 250 сж. від садиб.

19. Нові дерев'яні крамниці, котрі будуються уряд, можуть бути без розриву межі собою, але з мурованими поперечними стінами глухими («негоримурами»), які виходять по-над покрівлю на $\frac{3}{4}$ арш. через кожні півтора саж., причім покрівлі їх мусять бути негорючими. Ряди крамниць повинні бути від найближчих будівель не менш як на 10 сж. Між обома рядами крамниць повинен бути проїзд не менш 3 сж.

20. Заборонено споруджати які-будь будівлі, що близько межують до води. В такому випадку уподовж води треба лишати простір вільний від будівель — вповдовж струмків та канав завширшки 5 сж. та вповдовж річки та ставка завширшки 10 сж.

21. Будівлі, що споруджені до видання цієї постанови, котрі порушують приписи постанови, лишаються на місці, коли вони не загрожують громадській безпеці. Инакше вони, за вимогою технічного догляду, повинні бути перебудовані чи розібрані.

22. Коли приписи цієї постанови будуть порушені підчас будування, власник будівлі, за вимогою технічного доглядача, повинен негайно припинити роботу, аж поки вся справа буде вирішена в судовому чи адміністраційному порядку.

23. Догляд за виконанням цієї постанови доручено Губземуправлінню по п/в Сільського Будівництва під загальним адміністраційно-технічним доглядом Управління Губ. Архітекта та його установ на місцях. Місцевим адміністраційним установам: волвиконкомам, сільрадам та міліції належить стежити на місцях за виконанням, та однаково й допомагати установам догляду, котрі будуть проводити в життя цю постанову.

24. Винні в порушенні цієї постанови відповідають по арт. 217 ст. Карного Кодексу.

(Підписи).

ч. 126.

Про попереджуючі заходи проти пожеж в містечках та селах Київщини.

1. На майданах, вулицях, провулках та в простороні, що не можуть забудовуватися, заборонено переховувати лісовий матеріал, сіно, солому, остружки, тирсу, хмиз та інші горючі матеріали.

2. Заборонено складувати штабелями дрова та лісові матеріали у дворах ближче 4-х сж. від будівлі та скиртів хліба соломи та сіна — ближче 6-ти сж. від найближчих будівель.

3. Справляти спеціальні склади з лісових матеріалів та дров дозволено в порожніх садибах, площею не менш 400 кв. сж. з тим, одначе, щоб дрова та лісові матеріали були не ближче як 4 сж. до межі садиби. Садиба повинна бути суцільним типом обнесена, штабелі дров та лісових матеріалів повинні бути не більш 12×8 сж. Просторінь межі штабелями не менш 2-х сж., а середній проїзд через садибу не менш 3-х сж. Заввишки штабелі не більше $1\frac{1}{2}$ сж. Попри складах повинні бути бочки з водою, що містять до 10 відер з помелищем, на віддаленні 20 сж.

4. Локомотиві для молотіння повинні бути не ближче 30 сж. від будинків та мусять мати іскрогаси.

5. Коли будують житлові будинки, збудування дерев'яних димарів обмазаних глиною заборонено. Димарі повинні бути з негорючого матеріалу зроблені, та в тому місці, де димар торкає до дерева чи соломи, повинні бути зроблені з цегли стінки (розділки) не менш 6-ти в. Такі-ж самі розділки повинні бути й при печах чи грубах. Димарі закривати заткалом з ганчірок та клоччя та инш. горючими матеріалами.

Примітка. Коли всередині будинку димар залізний, від нього до дерев'яних переборок підлоги та стелі повинно бути не менш 1 арш., коли димар ганчарний,—не менш 12 вершків.

6. Димарі в солом'яних та дерев'яних покрівлях треба виводити вище гребеня не менш як на $\frac{1}{2}$ арш.

7. В виключних випадках дозволено робити в нових будинках на горіщі лежаки, з умовою, одначе, щоб лежаки були з опаленої цегли складені на «шавцах», заввишки не менш 3-х вершків з стівками, завтовшки не менш 3 в. Лежаки повинні мати, скільки потрібно, вичисних дверцят та бути побілені. Коло лежаків заборонено складувати горючі матеріали.

Примітка. Коли лежаки на залізних підвалинах—шавци можна не робити.

8. Димарі в печах, плитах та грубах треба чистити не рідше одного разу на місяць.

9. Обкладувати тоненькі стіни житлових будинків соломною, щоб захистити від морозу—дозволено з 1-го жовтня до 1-го квітня; в другі місяці соломі треба зніматися.

10. Заборонено палити тютюн по горищах, сінокладах, стайнях, клунах та поблизу скиртів хліба, соломи та сіна.

11. Щоб запобігти пожежі, на перероблення та ремонт димарів та лежаків призначено терміном 1-го падолиста 1923 р.

12. Догляд за виконанням цієї обов'язкової постанови покладено на Губземуправління, через п/в. Сільського Будівництва, під загальним доглядом адміністраційно-технічного Управління Губ. Архітекта та його установ на місцях. Місцеві адміністраційні установи, — волвиконкоми, сільради та міліція повинні допомагати представникам технічного догляду, що проводимуть в життя цю постанову.

13. Винні в порушенні цієї постанови обов'язкової підлягають відповідальності по арт. 217 Карного Кодексу.

(Підписи).

Технічні терміни, що зустрічаються у книзі.

Баласа,-си <i>жс.</i>	в перилах столбик точеный.
Бальон,-льна <i>ч.</i>	потолочная балка.
Баран,-на, <i>ч.</i>	цилиндр в вороте, барабан, на который наматывается веревка.
Безименка,-ки <i>жс.</i>	доска в $\frac{3}{4}$ верхка.
Бігун,-на <i>ч.</i>	вертикальная ось, на которой ходят ворота.
Бовдур,-ра <i>ч.</i>	труба дымовая.
Брама,-ми <i>жс.</i>	ворота.
Брук,-ну <i>ч.</i>	мостовая на улице.
Брукувати	мостить камнем улицу.
Будова,-ви <i>жс.</i>	строение, постройка.
Бўльбашка,-ки <i>жс.</i>	пузырек воздуха.
Вална,-ни, <i>жс.</i>	известь.
Варстат,-та, <i>ч.</i>	станок.
Вибрудок,-дна, <i>ч.</i>	твердый канализационный, грязевой остаток.
Вивід,-вода, <i>ч.</i>	печная труба в сених и на крыше.
Віддалення,-ня <i>с.</i>	расстояние.
Віконниця,-ці, <i>жс.</i>	оконная ставня.
Вінце,-ця, <i>с.</i>	венчик, выступ на верху марсельской черепицы, которым она держится за рейку.
Визерунок,-на, <i>ч.</i>	растительный или иной рисунок, орнамент.
Вингльом	глаголем (о строении).
Вогкий,-а	сырой.
Вогкуватий,-а	сыроватый.
Водобірний,-а,	водоносный (слой).
Водопостачання,-ня <i>с.</i>	водоснабжение.
Водотока,-ни, <i>жс.</i>	главная магистраль водопровода.
Возівня,-ні, <i>жс.</i>	сарай для повозок и с.-х. машин.
Всякати	впитывать.
Голубничок,-чна, <i>ч.</i>	слуховое окно на крыше.
Горище,-ща, <i>с.</i>	чердак.
Горішній,-ня,	чердачный.
Гостряк,-на, <i>ч.</i>	острие.
Гранчастий,-а, <i>с.</i>	граненый.
Грєбнь,-ня, <i>ч.</i>	конек на крыше.
Груба,-ки, <i>жс.</i>	обогревательная печь.
Гущиня,-ні, <i>с.</i>	густота (раствора и т. п.).
Гандж,-у, <i>ч.</i>	порок, изъян.
Ганок,-нку, <i>ч.</i>	крыльцо.

Гніт,-гніоту, ч.	фитиль.
Грунт,-ту, ч.	участок земли.
Далечінь,-чіни ч.	дальность, расстояние.
Дахівка,-ни, жс.	черепица.
Джерело,-ла, с.	источник, родник.
Димар,-ря, ч.	дымовая верхушка.
Дименник,-ву, ч.	дымоход.
Долівка,-ни, жс.	земляной пол смазанный глиною.
Жертна,-ни, жс.	жердь, вешалка для одежды в хате.
Житло,-а, с.	жилище.
Жўжелиця,-ці, жс.	плак.
Журавель,-вля, ч.	подъемный рычаг у колодца.
Завількувате	дерево твердой породы, плохо колящееся.
Завіса,-си, жс.	дверная петля.
Закрўчуване	дерево с закрученными извилистыми слоями.
Запічок,-чна, ч.	место на печи, где лежат.
Заслінка,-ни, жс.	доска, закрывающая отверстие в печи.
Заткално,-на, с.	затычка из тряпок, которою затыкают дымовую трубу.
Згористий,-а,-е	покатый, наклонный.
Кабійця,-ці, жс.	очажок в сенах под трубою для варки пищи летом.
Каганець,-нця, ч.	глиняная плошка с маслом для освещения.
Капор,-ра, ч.	копёр, для забивки свай.
Карасірник,-на, ч.	маленькая керосиновая лампочка без стекла.
Кахля,-лі, жс.	печной изразец.
Кватірна,-ни, жс.	оконная форточка.
Китиця,-ці, жс.	сноп соломы, связанный у колосьев, употребляемый на со- ломенных кровлях.
Кімната,-ти, жс.	небольшая комната отгороженная в большой общей хате перегородкою.
Кінниця,-ці, жс.	конюшня.
Клуня,-ні, жс.	рига, овин.
Комін,-на, ч.	печная труба, идущая в хате и на чердаке.
Комірчина,-ни, жс.	небольшая комора.
Комора,-ри, жс.	амбар, кладовая.
хатня (коли при хаті), надвірня (коли стоїть окремо від хати).	
Кобник,-на, ч.	черепица коньковая.
Коць,-ця, ч.	ковёр соломенный, мат.
Крѳкви,-нов, жс.	стропила.
Курник,-на, ч.	курятник.
Лава,-ви, жс.	неподвижная широкая скамья, идущая вдоль фасадной сте- ны хаты.
Лазня,-ні, жс.	баня.
Лапша,-ші, жс.	дюймовка пополам.
Лата, ти, жс.	обрешетина по стропилам.
Ліштвар,-ви, жс.	1) наличник в окнах и дверях, 2) резной карниз под крышею.
Ляда,-ди, жс.	опускная лежащая дверь в погребе, на чердаке и т. п.
Лўтки,-ок, жс.	оконная или дверная рама (колода).
Льодовня,-ні, жс.	ледник.
Льох,-ху ч.	погреб.

Майдан,-ну, ч.	площадь в населенном месте.
Масний,-а,-є	жирный.
Місник,-на, ч.	посудный шкаф.
Місиво,-а с.	тесто, месиво.
Мур,-ру, ч.	каменная стена.
Мурованна,-ни, жс.	каменная, кирпичная хата.
Мурувати	класть кирпичные стены.
Наморозни,-ків, ч.	намерзший на окне лед.
Намул,-лу, ч.	ил.
Натиск,-ку, ч.	давление.
Наріжник,-на, ч.	угловое строило.
Начільник,-ка ч.	фронтон.
Негоримур,-ра, ч.	брандмауер, сплошная кирпичная стена, защищающая здание при пожаре.
Негорючий,-а,-е	огнестойкий.
Напільня,-ні жс.	задняя в хате стена, параллельная фасаду.
Обійстя,-тя	усадьба.
Обкитичована хата	«наріжники» соломенной крыши обделаны «китицями», ступеньками; характерно для Правобережья.
Обчірнач,-ча	циркуль.
Обшир,-ри, жс.	пространство.
Обхідна хата	хата, состоящая из: «хати», «світлиці», «хатини», «сіней» и «хижі».
Одвірок,-на, ч.	дверной косяк.
Околоти́ти хату́	покрыть крышу снопами, — <i>околотом</i> .
Око́стувате, с.	дерево, твердое—«сокира відскакує».
Оп'унувате, с.	дерево, выгнившее внутри.
Оса́дчий -го, ч.	первый поселенец.
Осе́лище,-ща с.	поселение.
Ослі́н,-ло́на, ч.	скамейка на ножках передвижная.
Ослі́нчик,-на, ч.	табурет.
Остру́жки,-ків, ч.	стружки.
Ощі́п, о́щепу, о́щепина,-ни	верхнее дерево по стенам, в которое врубают потолочные балки.
Переко́т,-ту, ч.	дымоход из кирпича над дверью.
Передп'я́чне ві́кно,-на, с.	первое окно от входа в хату, против печи.
Пі́лна попере́чна,	для распилки колод на болванки.
„ однору́чна,	обыкновенная для всяких поделок.
Підло́га,-ги, жс.	дощатый пол.
Підлокотни́к, ч.	подоконная доска.
Підномире́ць,	соединение вчетверть.
Підта́шшя, підда́шшя,-шя, с.	свес рассадной или боковой крыши, образующий род веранды на колонках.
Пі́ч, печи, жс.	варистая печь.
Пі́д, полу, ч.	деревянные нары для спанья.
Пішо́хід,-хо́ду, ч.	тротуар.
Підму́рок,-ну, ч.	фундамент стены.
Підва́лина,-ни, жс.	нижнее дерево в основании деревянной стены, половая балка.
Піді́ско́ве, с.	железо для под'осков в осях воза.
Планува́ння,-ня, с.	распланирование.
Пле́ско	плашмя.
Пожиле́ць,-ця, ч.	квартирант.

Плівка,-ки, <i>жс.</i>	пленка.
Покúтне вікно,-на, <i>с.</i>	второе окно от входа в хату, около божниці.
Порожнявий,-а	пустотелый.
Порожняви,-яв, <i>жс.</i>	пустоты.
Повітка,-ки, <i>жс.</i>	сарай для скота, навес.
Прóсторíнь,-рони, <i>жс.</i>	пространство.
Пристúпка,-ки, <i>жс.</i>	ступень.
Подóвжний,-я,-є	продольный.
Покрíвля,-лі, <i>жс.</i>	кровля.
Поле зрóшення	поле орошения (в канализации).
Присішок,-шка, <i>ч.</i>	подпорный столбик, колонка.
Причáлювати	присоединяться.
Причíлкóва, <i>жс.</i>	боковая стена хаты.
Причíлке вікно.	окно «в причілку» против входа.
Припíчок,-чка, <i>ч.</i>	шесток, передняя часть печи перед сводом.
Причíлок,-ка, <i>ч.</i>	боковой фасад.
Прáльня,-ні, <i>жс.</i>	прачешная.
Примістка,-ки, <i>жс.</i>	ступенька в «запíчку» для выхождения на верх печи.
Присьба, призьба,-би, <i>жс.</i>	род заваленки внизу стен хаты, — цоколь.
Прибíк,-боку, <i>ч.</i>	часть сеней, занятая под небольшую кухню.
Рáльке	железо для стропил, зубов в рале.
Рéштки,-ків, <i>жс.</i>	остатки.
Рíг, рóгу, <i>ч.</i>	угол хаты, улицы и т. п.
Річище, ща, <i>с.</i>	русло реки, высохшее.
Риштан,-на, <i>ч.</i>	канавка для стока воды.
Риштування, <i>с.</i>	подмости при постройке, леса.
Розчáлювати,	расщеплять.
Розчин,-ну, <i>ч.</i>	раствор.
Садíмба,-би, <i>жс.</i>	усадьба.
Сáжавна,-ни, <i>жс.</i>	небольшой пруд.
Саж,-жа, <i>ч.</i>	свинухник. хлев для откармливания.
Саман,-ну, <i>ч.</i>	высушенный на солнце глиняный кирпич с примесью пазова.
Свёрдло,-ла, <i>с.</i>	бурав.
Свердловина,-ни, <i>жс.</i>	скважина.
Світлиця,-ці, <i>жс.</i>	«чиста кімната» без варистой печи.
Своло́к,-ка, <i>ч.</i>	главная потолочная балка в хате.
Сеч,-чи, <i>жс.</i>	моча.
Сінокла́дь,-ди, <i>жс.</i>	сеновал.
Січна́рня,-ні, <i>жс.</i>	соломорезка.
Слуп,-па, <i>ч.</i>	столб.
Смок,-ку, <i>ч.</i>	насос.
Сохá-хи, <i>жс.</i>	столб, подпорка.
Спухо́во	наклонно, покато.
Ста́йна,-ні, <i>жс.</i>	конюшня.
Стéля,-лі, <i>жс.</i>	потолок.
Стілець,-льця, <i>ч.</i>	стул.
Сторчовий,-а,-є	вертикальный.
Стрі́ха,-хи, <i>жс.</i>	край соломенной крыши.
Струмо́к,-мна, <i>ч.</i>	ручей.
Сходи,-ів	лестница, марш.
Сходо́вня,-ні, <i>жс.</i>	лестничная клетка.
Судни́к,-ка, <i>ч.</i>	полка для посуды.

Таргáк,-а, ч.	лесопильный завод.
Тёмник,-ка, ч.	зимнее помещение для пчел.
Теплиця,-ці, <i>жс.</i>	оранжерея.
Тесельський,-а,-е	плотничий.
Теслиця,-ці, <i>жс.</i>	плотничий топор.
Тесля,-лі, ч.	плотник.
Тибель,-ля, ч.	деревянный гвоздь.
Тирса,-си, <i>жс.</i>	опилки деревянные.
Товщина́,ін-и, <i>жс.</i>	толщина.
Трачува́ти	распиливать бревна на доски.
Трицалівка,-ни, <i>жс.</i>	трехдюймовая доска.
Троїстий,-а,	тройной.
Трямон,-мна, ч.	потолочная балка.
Убільшки	величиною.
Укладистий	емкий.
Упіл	пополам.
Упродóвж. Уподóвж	вдоль.
Усуціль	совершенно, полностью.
Утинок,-нку, ч.	обрубок.
Ушу́ли	столбы с пазами, в которые загоняют доски для образования стены.
Фарба,-би, <i>жс.</i>	краска.
Фарбяр,-а́, ч.	красильщик.
Халабу́да,-ди, <i>жс.</i>	шалаш, временные сени при хате.
Халу́па,-пи, <i>жс.</i>	хижина, лачуга.
Херше́бон,-на, ч.	рубанок для первоначального строгания.
Хижка,-ни, <i>жс.</i>	кладовка в сенях для хранения домашнего скарба.
Хлів,-ва, ч.	хлев, помещение для скота.
Хмиз,-зу, ч.	мелкий хворост.
Холодник,-ка́, ч.	холодильня.
Хрестовиння,-ня, с.	доски скрепленные накрест.
Хутрований,-а,-е	обшитый шалевкою.
Цалівка,-ни, <i>жс.</i>	дюймовка.
Цаля,-лі, <i>жс.</i>	дюйм.
Царина,-ни, <i>жс.</i>	ворота при входе в село.
Цвек,-на, ч.	гвоздь деревянный сапожный.
Цвях,-ха, ч.	гвоздь.
Цегельня,-ні, <i>жс.</i>	кирпичный завод.
Цéгла,-ли, <i>жс.</i>	кирпич.
Цегловий,-а,-е	кирпичный.
Цондибор,-ра, ч.	коловорот.
Ціва,-ви, <i>жс.</i>	труба железная.
Ціди́ло,-ла, с.	фильтр.
Ця́рина,-ни, <i>жс.</i>	бревно сруба у колодца.
Чаву́нний,-а,-е	чугунный.
Че́люсти,-ей, <i>жс.</i>	сводчатое устье печи.
Чері́нь,-ня, ч.	дно печи.
Чіп, чо́па, ч.	шип деревянный для связи.
Чоло́,-ла́, с.	передняя стена, фасад.
Ша́хва,-ви, <i>жс.</i>	шкап.
Шви́рьове, с.	железо круглое.

Шибка,-ки, <i>жс.</i>	оконное стекло.
Широчінь,-чіни, <i>жс.</i>	шириною.
Шія,-ї, <i>жс.</i>	часть печи над «коміном».
Шопа,-пи, <i>жс.</i>	навес с тремя стенами.
Шпалёра,-ри, <i>жс.</i>	обои.
Шпарування	штукатурка стены.
Шпихлір,-ра, <i>ч.</i>	амбар для зерна.
Шпуга,-ги, <i>жс.</i>	кованная дверная петля.
Штаба,-би, <i>жс.</i>	полоса железа.
Штахёти,-ёт, <i>жс.</i>	решетчатый забор, ограда.
Штиб,-ба, <i>ч.</i>	манер, стиль, вкус.
Шухляда,-ди, <i>жс.</i>	ящик выдвигной в столе или шкафу.
Щабель,-бля, <i>ч.</i>	ступень.
Щёпина,-ни, <i>жс.</i>	затяжка в стропилах.
Щирець,-рця, <i>ч.</i>	чистый песок.
Щогла,-ли, <i>жс.</i>	шест на верху здания, горы и т. п.

ВИДАВНИЦТВО Червоний Шлях

ХАРКІВ

ПРАВЛІННЯ—майдан Рози Люксембург 23 (кол. гост. Асторія), тел. 8-05.
БАЗИСНИЙ СКЛАД—вул. Вільної Академії 5, тел. 8-19.
ГУРТОВО-РОЗДРІВНА КНИГАРНЯ—вул. 1-го травня 17,
тел. 20-23.

ВІДДІЛИ

МОСКВА, Тверська вул. (Огарьова) 14.

ОДЕСА, вул. Ласалія 20.

КИЇВ, вул. Леніна 8.

Власні друкарні, літографії, нотодрукарня й буквовідливна робітня в Києві й Харкові.

Видавництво приймає замовлення постачати бібліотеки літературою. Державні установи користуються кредитом. Школи, книгозбірні, культурно-освітні установи мають знижку на геть усі видання.

ВИЙШЛИ З ДРУКУ Й ПРОДАЮТЬСЯ ТАКІ КНИГИ:

БЕРКМАН. Уголь	ц. 50 к.
БУХШТАБ. Електричество в селе и рабочем поселке	ц. 60 к.
Те-ж саме укр. мовою	ц. 50 к.
ЖЕЛЕХОВСКИЙ. Свет и его природа	ц. 70 к.
.. Тепло и его применение	ц. 45 к.
.. Електричество в природе	ц. 50 к.
ЗУЕВ. Сахар и его производство	ц. 65 к.
МУХАЧЕВ. Простые машины	ц. 40 к.
ОМЕЛЬЧЕНКО. Електричество в сельхозыстве	ц. 25 к.
ПОНОМАРЕВ. Как можно использовать электриче- скую силу	ц. 35 к.
ПОМАЗАНОВ. Радиотелеграф и радиотелефон	ц. 55 к.
ПОПОВ. Современная авиация	ц. 20 к.
ПРОСКУРА. Скрытые силы воды	ц. 45 к.
ТИМОФЕЕВ. Силы природы	ц. 45 к.
ХОТИНСКИЙ. Металлы и сплавы	ц. 45 к.
ГОЛУБОВИЧ. З чого та як виробляють залізо та сталь	ц. 80 к.
ДЯЧЕНКО. Будова села	ц. 75 к.

4/10/5
ціна 75 коп.

Ліна 500-00

Вдз 1449

